www.turkishstudies.net/turkishstudies

Turkish Studies

eISSN: 1308-2140

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

Covid-19 Pandemisini Felsefi Açıdan Değerlendirmek ve Anlamak

Philosophically Evaluating and Understanding the Covid-19 Pandemic

Vedat Çelebi* - Ahmet İnal**

Abstract: While humanity is dealing with problems such as economic crisis, war, racial struggle and violence, it also faced an unexpected pandemic. This pandemic, called *Covid-19*, has shown its effect in many areas such as health, social, economy and education, which are decisive in human life. This pandemic, which caused millions of cases and hundreds of thousands of deaths, has confronted people with emotions such as anxiety, crisis and fear. In this case, people began to turn to physical measures and suggestions to eliminate these emotions. On the other hand, there is also an existential side of the pandemic that must be considered intellectually and philosophically. Therefore, this pandemic should be evaluated from the existential anxiety states that reveal the existential side of the human. Foremost among these existential anxieties are some existential states such as loneliness, individual behavior, looking pessimist at life, not adding meaning and value to life, etc. In this context, the Covid-19 pandemic leads many people to experience existential crises within the existential possibilities, on the other hand, it also provides them the opportunity to give a meaning and to add value to their lives, and to have responsibility and awareness. Therefore, besides concerns about living areas such as health, social, economy and education, existential concerns that must be evaluated philosophically also showed themselves. In conclusion, in this article, it is aimed to show what existential anxieties and crises associated with the Covid-19 pandemic and how the philosophy approaches these existential crises and what its solution suggestions are.

Structured Abstract: The world faced another important epidemic towards the end of the 21st century (2019). This epidemic, called Covid-19 and turned into a pandemic, affected many areas that are determinant in human life. This pandemic also significantly affected areas such as health, social, economy, education which are determinants in human life. At this point, the pandemic has spread to all our living spaces, from our lifestyle to our social environment, from our working environment to our economic life, from our education life to our ethical rules. From this aspect, humanity is facing a complete catastrophe. This pandemic, which caused millions of cases and hundreds of thousands of deaths as a disaster, left people with feelings such as anxiety, depression, and fear. Therefore, in this case people started to resort to several physical measures and suggestions to handle these feelings. However, in addition to these physical measures and recommendations for the pandemic, philosophical mental measures and recommendations are also

*Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

Assoc., Prof. Dr. Erciyes University, Faculty of Literature, Department of Philosophy.

ORCID 0000-0001-7865-3122

vedatcelebi@erciyes.edu.tr

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Bölümü

M.A. Student, Erciyes University, Social Sciences Institute, Department of Philosophy.

ORCID 0000-0002-6450-9426

ahmetinal4777@gmail.com

Cite as/ Atıf: Çelebi, V. & İnal, A.(2020). Covid-19 Pandemisini felsefi açıdan değerlendirmek ve anlamak. *Turkish Studies*, 15(6), 297-322. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44392>

Received/Geliş: 21 June/Haziran 2020

Accepted/Kabul: 15 October/Ekim 2020

Copyright © MDE, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 20 October/Ekim 2020

CC BY-NC 4.0

needed. In this respect, there is also a need for an existential aspect of the pandemic that should be evaluated intellectually. In line with this, especially in the philosophical part of our study, the existential anxiety situations that reveal the existential side of this globalpandemic are discussed. Several situations such as loneliness, individuality, pessimistic view of life, not attributing meaning and value to life are predominant among these existential concerns. In this context, the Covid-19 pandemic leads many people to experience existential anxieties within existential possibilities on the one hand, and on the other hand, it offers the opportunity to become conscious in terms of attributing a meaning and value to their lives, and having responsibility and awareness.

It should be noted that the purpose of this article is to philosophically evaluate what the Covid-19 pandemic means for human existence, not what the Covid-19 pandemic is. In alignment with this purpose, our first aim is to demonstrate that humans are alienated and away from a philosophical questioning of what their own existence means. In this process, it is seen that humans approach both nature and society with an irregular and dogmatic attitude. They must destroy these dogmas and turn both to themselves and the nature. They must strive to turn to themselves rather than nature and to the meaning of their own existence. This leaves us with a sense of responsibility. Only in this way human beings can be responsible for nature and society. They should take measures for society. The person's measures taken against pandemics such as the Covid-19 pandemic should be shown towards the whole society because the Covid-19 pandemic is the pre-occupation of the whole society. Emotions towards this pandemic have turned into a feeling of society rather than an individual feeling, and in this respect, it has turned into an existential crisis for humanity. Therefore, one should hold themselves responsible for coming up with certain solutions to this existential crisis.

In this context, perhaps one of the most important points of the pandemic process is how to find a solution or solutions to some existential problems emerged in this pandemic. With this pandemic, fears, worries and anxieties began to come to light, and therefore people leaned towards an attempt to find solutions to the problems brought by this pandemic. People were quarantined in the context of social isolation, isolated from social environments and society, and started to be alone with themselves. In this respect, perhaps for the first time in history, people's freedom was restricted altogether. Thus, people realized that they were not free and that they were actually alone. With this pandemic, we witnessed that people cannot live independently from society and cannot be alone. They have understood that they cannot live independently of nature and society. Most importantly, they understood that they did not attribute any meaning or value to human existence. They have become creatures who are not happy to be alone with themselves and worry about this situation. This loneliness has driven people into depression and an existential crisis. In this respect, this crisis, and the solution of this crisis in people necessitates a philosophical questioning and attitude.

First of all, it is impossible for a person to add meaning and value to their own life without being alone with themselves. Man must turn to himself, attribute meaning and value to himself. Without adding a meaning and value to his own life, a person cannot both determine himself or realize himself in society. Man must discover a value or values for the meaning of his existence. Man should move away from being a tool to being a goal. He should discover his own meaning and value from within. Only in this way can he attribute a responsibility to his environment and society. Human beings should be a creature that should be aware of their responsibilities. If man wants to be free, he must be a responsible entity to both nature and society because human existence requires this. On the contrary, when people do not ascribe responsibility to nature, nature itself responds unexpectedly with diseases such as pandemic, etc. For this reason, persons should approach both society and nature with different possibilities. These possibilities can be only provided by a philosophical understanding that is sensitive to himself and his environment. Therefore, the Covid-19 pandemic can provide a new philosophical understanding in the context of imposing meaning and values on human existence, and people can change their lifestyles and opportunities in accordance with this philosophical attitude. Therefore, a philosophical attitude emerges as one of the most important opportunities that will enable us to be aware, to add meaning and value to life, and to question what life and existence mean.

Keywords: Philosophy, Covid-19 Pandemic, Worry, Loneliness, ExistentialCrisis, Individualism, Awareness.

Öz: İnsanlık ekonomik kriz, savaş, ırksal mücadele ve şiddet gibi problemlerle uğraşırken, hiç beklenmedik şekilde bir de küresel salgınla karşı karşıya kaldı. *Kovid-19* olarak adlandırılan bu küresel salgın, insan

yaşamında belirleyici olan sağlık, sosyal, ekonomi ve eğitim gibi birçok alanda etkisini gösterdi. Milyonlarca vaka ve yüz binlerce ölüme sebep olan bu salgın, insanları kaygı, bunalım ve korku gibi duygularla yüz yüze bıraktı. Bu durumda, insanlar söz konusu duyguları ortadan kaldırmak için fiziksel önlem ve önerilere yönelmeye başladı. Ancak, diğer taraftan salgının bir de düşünsel ve felsefi olarak değerlendirilmesi gereken varoluşsal bir tarafı söz konusudur. Bu yüzden de bu küresel salgının insanın varoluşsal yanını ortaya çıkaran varoluşsal kaygı durumlarından hareketle de değerlendirilmesi gerekir. Bu varoluşsal kaygıların başında da yalnızlık, bireysel davranma, yaşama pesimist bakma, yaşama anlam ve değer yüklememe gibi varoluşsal durumlar gelmektedir. Bu bağlamda, Kovid-19 salgını birçok insanı bir taraftan varoluşsal olanaklar içinde varoluşsal krizleri yaşamaya yöneltirken, diğer taraftan da yaşamlarına bir anlam verme, değer yükleme, sorumluluk ve farkındalık sahibi olma noktasında da bilinçlenme imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla sağlık, sosyal, ekonomi ve eğitim gibi yaşam alanlarına ilişkin kaygıların yanında felsefi açıdan değerlendirilmesi gereken varoluşsal kaygılar da kendisini gösterdi. Sonuç olarak bu makalede, Kovid-19 salgını ile ilişkili olarak ortaya çıkan varoluşsal kaygıların ve krizlerin neler olduğunun gösterilmesi ve felsefenin bu varoluşsal krizlere nasıl bir perspektiften yaklaştığı ve çözüm önerilerinin neler olduğunun gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Kovid-19 pandemisi, Kaygı, Yalnızlık, Varoluşsal Kriz, Bireysellik, Farkındalık.

Giriş

Yüzyıllardır bilim ve teknolojiyle uğraşırken biyolojik hastalıkları göz ardı ederek doğayı her daim fazladan görüp tahakküm uyguladık. Bu vasıta ile biz insanlar doğayla yarışarak her daim kendimizi birçok olumsuz felaketlerle karşı karşıya bıraktık. Böylece doğa, biyolojik anlamda insanlara karşılığını hastalık veya virüs gibi biyolojik hastalıklarla hiç beklenmedik bir şekilde vermektedir. Bunun en güncel örneği, Koronavirüs¹ familyasında olan Kovid-19² virüsüdür.

İnsan ve insanla birlikte Bilim ve Tıp dünyası hiç beklenmedik ve aşısı kolay bir çabayla bulunmayacak şekilde Kovid-19 pandemisiyle karşı karşıya kaldı. Bu beklenmedik pandemi, insanı feci bir biçimde kendi karantinasında etkisi altına aldı. Böylece Kovid-19 pandemisi, insanların sosyal, ekonomik, eğitim, siyasi, yaşam gibi faaliyetlerini çok derin ve olumsuz bir şekilde etkilemiş oldu. Sağlıktan sosyal yaşama, ekonomiden eğitime her alanı etkilemeye başladı. Bu vaziyette insanlar çok büyük korkular ve endişeleri oluşturan kaygılar yaşamaya başladı ve bu kaygılardan kurtulma yolları aramaya başladı. Hijyen, izole edilme, kısıtlama, karantina, sokağa çıkma, online yaşam, teknoloji ve bunlar gibi daha bir çok önlemlere başvurdular. İnsanlar yaşamın her yönüne ve her alanına, sosyolojik, psikolojik ve felsefi bir kaygıyla bakmaya başladı. Bu kaygıların başında, sağlık kaygısı, ölüm kaygısı, ekonomik kaygı, geçim kaygısı, eğitim kaygısı, yalnız kalma kaygısı, varoluşsal kriz kaygısı, yaşama anlam yükleme kaygısı, farkındalık gibi birçok kaygı problemleri gelmektedir.

Bu kaygılarla birlikte insanlar, yalnızlık ve bunalımın da içinde olduğu varoluşsal krizler de yaşamaya başladı. Kovid-19 pandemisi, insanın kendisiyle baş başa kalmasından ne kadar çok kaygılandığını ve varoluşuna bir anlam en azından bir değer yüklenmediğini gösterdi. Bu yüzden insanların hayatına nasıl bir anlam ve değer yükleyebileceği noktasında belki de felsefe bize yardımcı olabilecektir. Çünkü fiziksel önlemler ve önerilerin yanında düşünsel önlemler ve öneriler de hayatımızda çok büyük ve önemli bir yer edinmektedir. Dolayısıyla Kovid-19 pandemisine bir de felsefi açıdan yaklaşmamız ve bakmamız gerekecektir. Bu nedenle, Kovid-19 pandemisine hem felsefi bakış açısıyla hem filozofların bakış açısıyla hem de virüsü bire bir yaşayan filozofların bakış açısıyla yaklaşmamız gerekecektir.

¹ Normal olarak, insanlarda hastalığa neden olan altı koronavirüs türü bulunmaktaydı: dört tanesi, 229E, OC43, NL63 ve HKU1 iken, iki tanesi ise SARS-CoV ve MERS CoV'dur. Bkz. Tercan, 2020: 46. Bununla birlikte, Covid-19'un çıkmasıyla birlikte, toplam yedi tür olmuş oldu.

² Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Covid-19 adını, "Corona"nın Co'su, "virüs"ün vi'si ve "disease" (hastalık) kelimesinin d'sinden, 19'u ise 2019 yılı olduğundan dolayı 2019'dan türetti. Bkz. Aşkın, 2020: 2.

1. Kovid-19 ve Kronolojik Gelişimi

Dünya, yaklaşık olarak son 30 yılda Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu (Severe Acute Respiratory Syndrome) olarak bilinen Sars-CoV ve Orta Doğu Solunum Sendromu (Middle East Respiratory Syndrome) olarak bilinen Mers-CoV virüsünün ardından üçüncü kez koronavirüs³ salgınıyla karşı karşıya geldi. Fakat dünyanın karşı karşıya geldiği bu üçüncü salgın, ilk olarak 41 kişide zatürre benzeri bir hastalık olarak belirtilmişti (Yücel, 2020). Bu 41 kişiye dair düz bir akciğer pnömoninden kaynaklı bulgular, yapay sistemli bilgisayardan kaynaklanan tomografide kendisini mevcut olarak belirtti (Lupia vd., 2020: 4). Daha sonra bazı Çinli yetkililer tarafından 7 Ocak 2020 tarihinde bu virüsün zatürreye benzer bir şey olmadığı resmen anlaşıldı (Yanping vd., 2020) ve bu virüsün 2019-nCoV olarak tıpkı Sars-CoV ve Mers-CoV gibi koronavirüs familyasından olduğu açıklandı (Şeker vd. 2020: 27). Bu tespit edilen virüs ise Wuhan'ın balık ticaretini, kümes hayvanlığını yapan; yarasalar, dağ sıçanları ve yılanlar gibi çeşitli canlı hayvan türlerini içeren Huanan Deniz Ürünleri Toptan Satış Pazarı ile virüsün bağlantılı olduğu görülmüştür (Kırık & Özkoçak, 2020: 135). Daha sonraları 11 Şubat 2020 tarihinde DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından *Kovid-19* virüsü olarak adlandırıldı (Yücel, 2020).

Kovid-19 pandemisi⁴, her ne kadar DSÖ tarafından 31 Aralık 2020 tarihinde tespit edilse bile, ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir; zira bu durum sadece insan üzerinde bir tespittir. Doğrusu, ele alınan tarih, söz konusu virüsün insan üzerinde tespit edilen bir tarih olduğunu gözler önüne sermektedir, fakat ne zaman oluştuğu, nasıl oluştuğu ve neyden kaynaklandığı halen tam olarak bilinmemektedir. Kovid-19, ilk kez Aralık ayının sonlarına doğru Çin'in Wuhan kentinde kaynağı bilinmeyen bir solunum yolu hastalığı olarak tespit edildi. Dünya çapında ölümlere⁵ neden olan bu virüs, milyonlarca belki de milyarlarca insanın hayatını tedirgin etti ve halen de etmektedir.

³ Bu koronavirüs hastalığı genellikle daha çok kuru öksürük, nefes darlığı, ateş, kas ağrısı, halsizlik ve bilateral akciğer infiltratları şeklinde kendisini göstermektedir. Bkz. Kırık & Özkoçak, 2020: 134-135; Lupia vd., 2020: 2; Tercan, 2020: 47; İşsever vd., 2020: 5-6. Ayrıca, bu gibi vakalarda birey önce kuru bir öksürükten sonra da karın rahatsızlığından ve kendi kendini sınırlayan bulantı, kusma ve ishalden şikayetçidir. Bkz. Lupia vd., 2020: 4.

⁴ Çalışmamızda bundan sonraki kısmında "virüs" yerine "pandemi" kelimesi kullanılacaktır.

⁵ İlk ölüm haberi, 11 Ocak 2020 tarihinde Çin'den geldi. 13 Ocak Tayland ve 15 Ocak Japonya'dan Kovid-19 virüsünden kaynaklanan vaka haberi gelirken, virüsün yavaş yavaş Çin'in dışına da çıkmaya başladığı görüldü. Daha sonra 20 Ocak Güney Kore, 21 Ocak ABD ve Avusturalya, 23 Ocak Singapur, 25 Ocak Nepal ve Kanada, 27 Ocak Sri Lanka, 28 Ocak Almanya, Tayvan ve 1 Şubat'ta Rusya, İspanya ve İsveç'e de Kovid-19 virüsü yayılmaya başladı. Bunun ardından Çin'in dışında ilk ölüm 2 Şubat'ta Filipinlerde gerçekleşti. 14 Şubat'ta ise Afrika'da ilk vaka Mısır'da görülürken aynı günde Avrupa'da ilk ölüm Fransa'da gerçekleşti. 19 Şubat'ta ise İran'da ilk vaka gerçekleşirken aynı gün içinde iki ölüm haberi gelmiş oldu. 22 Şubat'ta ise çok büyük bir facia yaşayan İtalya'da toplam 16 vaka gerçekleşirken aynı gün içinde ilk ölüm de gerçekleşti. 24 Şubat'ta ise İtalya'da toplam 229 vaka ve 7 ölüm gerçekleşir. 27 Şubat günü ise Estonya, Danimarka, Hollanda ve San Marino ilk vakaların tespit edildiğini duyurdu. 27 Şubat günü virüs, Çin'den sonra sırasıyla en çok Güney Kore, İran ve Avrupa'da ise İtalya'yı vurur ve virüse yakalanan ülke sayısı 40'ı geçerken, vaka sayısı 82 bin ve ölüm sayısı ise 2800'ü aşmış olur. 6 Mart gününde İngiltere, İsviçre ve Hollanda'da ilk ölümler gerçekleşti. Avrupa'da en büyük facia'yı yaşayan İtalya'da toplam ölüm oranı 10 Mart gününde 631'e yükseldi. 10 Mart'ı 11 Mart'a bağlayan gece saat 00.30'da Türkiye'de ilk vaka gerçekleşti. 11 Mart'ta ise Küba'da ilk vaka gerçekleşirken 12 Mart'ta İsveç, Yunanistan, Avusturya, Polonya, Cezayir ve Norveç ülkelerinde ilk ölüm yaşandı. 18 Mart'ta ise Türkiye'de ilk ölüm gerçekleşti ve toplam vaka sayısı 98 oldu. Genel olarak Mart ayı ve özel olarak 14 Mart gününden sonra Kovid-19 virüsünün merkezi Avrupa olmuş oldu. 18 Mart'ta Karadağ'da da virüsün tespit edilmesiyle salgın bütün Avrupa'ya yayılmış oldu. 19 Mart'ta İtalya, toplam ölüm sayısında Çin'i geçerek zirveye yerleşti. 20 Mart'ta ise ABD, 5 bin 594 ile en çok vaka görülen ülke konumuna geldi." Bkz. Yücel, 2020. 31 Mart günü Dünya genelinde vaka sayısı 801 bin ve ölüm sayısı ise 38 bini aşmış oldu ve bununla birlikte en çok vaka sayısına sahip ülkeler sırasıyla ABD (164,603), İtalya (101,739), İspanya (87, 956), Çin (82, 240) ve Almanya (66, 885) olmuş oldu. Tarih 30 Nisan 2020'yi gösterirken dünya genelinde toplam ölüm oranı 230 bine yaklaşırken toplamda iyileşenlerin sayısı 1 milyonu geçti. ABD ise 61 bin can kaybıyla birinci sırayı aldı. İngiltere ise ABD ve İtalya'nın ardından dünyada en çok ölümün yaşadığı üçüncü ülke oldu. 2020'nin Mayıs ayı itibarıyla salgın, 216 ülke ve bölgeye yayılmış oldu. Ve daha sonraları tarih 31 Mayıs 2020'yi gösterirken, dünyada vaka oranı 5.819.962 ve ölüm oranı 362.786'yı bulmuş oldu. Bkz. Tercan, 2020: 47. Ve bugün itibarıyla (17 Haziran 2020) güncel olarak maalesef dünya genelinde vaka sayısı 8 milyon 200 bini aşarken, ölüm sayısı ise 443 bini aşmış oldu ve bunun yanı sıra iyileşen hasta sayısı ise 4 milyon 273 bini görmüş oldu. Bkz. Hürriyet, 2020.

Kovid-19 pandemisi, tüm çabalara rağmen yayılmaya devam etti ve DSÖ, pandemiye 30 Ocak 2020 tarihinde “küresel acil durum ” olarak ilan etti (BBC-News, 2020). Küresel çapta yayılan ve birçok insanı etkisi altına alan Kovid-19 pandemisi, 9 Şubat’ta toplam 813 kişinin ölümüne neden oldu ve Sars virüs vakalarındaki ölüm sayısını geride bıraktı (Yücel, 2020). Tarih 21 Şubat 2020’yi gösterirken İtalya, Kovid-19 pandemisinin insandan insana aktarıldığını tespit etti (Euronews, 2020). İnsandan insana bulaşması, pandeminin daha kolay bir şekilde yayılım göstermesi anlamına gelmektedir ki pandemi, etkisini hemen hemen bütün dünyaya göstermiş bulunmaktadır. Çünkü tarihteki birçok salgına baktığımızda, insandan insana bulaşma yoluyla bir ülkedeki salgın, sömürgeciler ve göç eden insanlar tarafından başka ülkelere taşınmıştır (BBC News-Türkçe, 2020).

İnsanlık için büyük bir tehdit oluşturan birçok salgın, geçmişte köklü devletlerin zayıflamasına hatta yıkılmasına sebep olmuştur ve dolayısıyla da bu yeni salgının (Kovid-19) da hem insanlığa hem de devletlere etkisi olacağı ön görülmektedir (Kırık & Özkoçak, 2020: 133). Ve tabii ki hemen hemen tüm dünyayı etkileyen bu salgınlar, yeni bir dünya düzeninin şekillenmesine neden olmuştur (Kırık & Özkoçak, 2020: 134). Kovid-19 pandemisinin akabinde dünyada yeni bir düzen sağlanacağı özellikle bilim insanları tarafından dile getirilmektedir (Kırık & Özkoçak, 2020: 135).

Kovid-19 pandemisi, insanları hem doğrudan hem de dolaylı bir şekilde etkisi altına almayı başarmış oldu. Bu bakımdan insanlar ister istemez büyük bir kaygıyla karşı karşıya kaldılar. Dolayısıyla bir sonraki alt başlıkta insanların Kovid-19 pandemisine kaygıyla bakmalarına, Kovid-19 pandemisine nasıl baktıklarına ve bunun yanında pandeminin bazı alanları nasıl etkilediğine değinilecektir.

2. Kovid-19 Pandemisine Kaygı ile Bakmak ve Pandeminin Olumlu ve Olumsuz Yansımaları

Dünya’da insanlar arası etkileşim, iletişim ve özellikle de ulaşım çok hızlı bir şekilde kolaylaşmıştır. İşsever vd. (2020: 2-3)’nin belirttikleri gibi uluslararası ulaşım nedeniyle epidemiy veya salgın gibi hastalıklar, bir ülkeden diğer ülkeye kolaylıkla taşınmaktadır. Dünya’nın öbür ucundaki herhangi bir kıtada hastalığın zuhur etmesi bir diğer uçtaki kıtada yaşayan insanları etkileyebilir. Bu duruma yüzyıllardır şahit olmuşuzdur. Bunun en belirgin örneğini günümüzde görebiliyoruz: Kovid-19 pandemisi. Asya kıtasının Çin ülkesinde zuhur eden bu pandemi, kendisiyle birlikte birçok kıtayı ve ülkeyi etkisi altına almayı başarmış oldu. Dolayısıyla da dünya çapında birden çok kıtada ve ülkede çok geniş bir biçimde etkisini gösteren bu hastalık ya da virüs, pandemiye dönüşmüş oldu (Aktürk, 2020: 4). Bu bakımdan bu virüsün pandemi olarak kendisini göstermesi, insanların öncelikle sağlık, ekonomi, eğitim, çalışma, üretim vs. gibi alanlarını da etkilemiş oldu. Bununla birlikte, Kovid-19 pandemisiyle beraber insanlar; hasta olma, işini kaybetme, sevdiklerini kaybetme [vb.] korkular neticesinde bunalım, stres özellikle kaygı gibi psikolojik sorunlar yaşamaya başladılar (Ekiz vd., 2020: 141). İnsanlar, yaşam ve çalışma hayatlarında risk taşımaya başladılar. Bu bağlamda, yaşanan ülkenin sağlık faktör yeterliliği, karantinanın uygulanma yeterliliği, sosyal mesafe yeterliliği, ekonomik destek yeterliliği gibi faktörler sağlanacak mı diye büyük bir kaygı içerisine girdiler.

İnsanlar, karantina aşamasında; geçim kaynağını kaybetme, işinden olma (çıkarılma), aile ve sevdiklerine karşı kendilerini izole etme, dışlanma ve bunların getirdiği; çaresizlik, sıkılma, yalnız hissetme, depresyon, sağlıklı düşünememe, hastalığa yakalanma, ölüm korkusu, sevdiklerini kaybetme korkusu gibi birçok kaygı durumunu yaşamış oldular. Bunun yanı sıra, maalesef Kovid-19 pandemisini o kadar ciddiye almayan insanlar da vardır. Bu gibi insanlar, başka bir deyişle, kendilerini yüksek risk grubu içerisinde görmeyen insanlar, pandemiye ciddiye alma ve pandemiden etkilenme olasılıklarını göz ardı ederek, kendi yaşamlarına ilişkin önemli bozulmalara sebebiyet vermektedirler (Cole, 2020). Bu gibi insanlar, bu şekilde hareket ettiği takdirde pandeminin etkisinin azalma yolunu olumsuz etkilemektedirler. Bu gibi anlayışlar tabii ki devlet

kontrolünde uygulanabilir davranışlar olmalıdır. *Buna bağlı olarak devlet otoritelerin Kovid-19 ve buna benzer salgınlara etkili bir biçimde müdahale etmeleri ve hazırlıklı durumda olmaları önem taşımaktadır* (Ekiz vd., 2020: 140). Daha sonra da devletin bu tip vakaların ne kadar etki uyandırdığını topluma göstermesi gerekir. Devlet, insanların gösterdiği olumlu ya da olumsuz tepkilerini doğru bulursa ve onların gösterdikleri tepkileri toplum ve bireysel düzeyde doğru yöne sürüklerse, hastalıkla mücadele için mevcut kaynaklardan çok daha fazlasına sahip olacaktır. (Cole, 2020). Ancak bu tip vakalar yanlış anlaşıldığı anda nicelik olarak vaka sayısı ele alınamayacak kadar büyüyecektir. Dolayısıyla insanları doğru yönlendirmek ve insanların ele alınması gereken tedbirleri doğru almalarını sağlamak az da olsa insanların kaygılarını minimum seviyeye indirebilecektir.

Kovid-19 pandemisine karşı alınan en büyük tedbir, tabi ki hijyendir. Cerrahi maske takılması, el ve çevre hijyeni gibi önlemler salgının yayılmasını önleyebilmektedir (İşsever vd., 2020: 5). Örnek vermek gerekirse, 1918-1919 İspanyol Grip salgını sırasında, fiziksel uzaklaşma ve basit el yıkama dâhil olmak üzere bazı davranışsal faktörler hastalığın yayılmasını yavaşlatmaya yardımcı oldu (Cole: 2020). Değinildiği üzere, pandemi riskinin minimum seviyesine indirilmesinde toplumun doğrudan veya dolaylı olarak çok önemli bir etkisi olabilmektedir. İnsanlar kendilerini ne kadar toplumdan ve çevreden izole etseler, o kadar kendi sağlığına ve özellikle de toplumun sağlığına olumlu şekilde etki edeceklerdir. Bunun yanı sıra insanların kendilerinin neden izole edileceğini ya da edildiklerini anlaması son derece önemlidir.⁶ Bazı insanlar bu hastalığın başkasının sorunu olduğunu düşünürken, bazı insanlar da bu hastalığın ne kadar ciddi bir hastalık olduğunun farkındadır. Dolayısıyla bazı insanların bu tip hastalıkları ciddiye alması, toplumdaki diğer insanların sağlığını korumak için çok önemli bir rol oynamaktadır.

Bunun dışında, özellikle bulaşma yoluna yönelik alınan çok sağlam başka önlemler de mevcuttur. Örneğin, 27 Şubat 2020 tarihinde Suudi Arabistan Kovid-19 nedeniyle umre ziyaretlerini askıya aldı ve İran Sağlık Bakanı'nın vaka ve ölüm sayılarındaki çelişkili ifadelerinden dolayı Suudi Arabistan, Kuveyt, Irak, Türkiye ve Afganistan İran ile olan sınırlarını kapattı. Daha sonraları ise hemen hemen bütün dünyada test sayıları artırıldı. Teşhisler önem kazandı, hastalar daha çabuk tedavi edildi. Bunun yanında ülkeler; seyahat kısıtlaması, karantina alımı, sokağa çıkma yasağı gibi önlemler aldılar. Çeşitli etkinlikler, spor müsabakaları, konserler, toplantılar iptal edildi. Okullar ve mağazalar geçici olarak kapatıldı. Hatta hastane dışındaki bazı yerler (stadyumlar, okullar, oteller vs.) karantina odası olarak kullanılmaya başlandı. Bununla birlikte tabi ki bazı kısıtlanan ve engellenen faaliyetler (uzaktan eğitim, internet alışverişi, görüntülü arama, evde çalışma vs.) online olarak faaliyet sürmeye başladı. Fakat bu alınan birtakım önlemler insanların kaygısını tamamen ortadan kaldırmadı ama en azından bu kaygı durumları minimum seviyeye indirilmeye çalışıldı.

Süreç içerisinde devletler veya hükümetler çeşitli koruma önlemleri uygulamaya çalışırken, sağlık birimleri ise tedavi görece bireylerde oluşacak etkilerin önünü kesmek için önleyici çalışmalar sürdürmektedir (Türkmen & Özşarı, 2020: 56). Fakat durum böyle olsa da sağlık bağlamında da birçok kaygı oluşmaktadır. Örneğin, “acaba karantina kapasitesi geniş mi, test kitle önlemleri yeterli mi, entübe yollarındaki önlemler yeterli mi, ilaç sermayesi yeterli mi, nicelik bakımından maske üretimi yeterli mi?” gibi önlemler çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Örneğin, 7 Nisan 2020 tarihinde Avrupa İlaç Ajansı (EMA), bazı Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerinde Kovid-19 hastaları için kullanılan ilaçlarda kıtlık yaşanmaya başladığını açıkladı (Yücel, 2020). Bir gün sonrasında ise Filistin Sağlık Bakanlığı test malzemeleri için acil yardım

⁶ Normal ve güncel olarak Kovid-19 pandemisinin enfeksiyöz (bulaşıcı) döneminin 14 güne kadar çıktığı gösterilmektedir. Bkz. İşsever vd., 2020: 4. Bir hastalığın enfeksiyöz dönemi ne kadar uzun sürerse, enfekte olmuş bir kişinin hastalığı diğer insanlara yayma olasılığı da o kadar artar. Bkz. İşsever vd., 2020: 4. Bulaşıcı hastalığa yakalanan bir kişi, bulaşıcı hastalığa yakalanmayan birçok kişi ile temas ederse, hastalık daha çok ve daha hızlı bir şekilde yayılır. Bkz. İşsever vd., 2020: 4. Eğer bulaşıcı hastalığa yakalanmayan kişi evde ya da hastanede kalırsa ve bulaşıcı hastalığa yakalanan kişi karantinaya alınır, hastalık ya da salgın daha yavaş yayılır. Bkz. İşsever vd., 2020: 4.

çağrısında bulundu ve böylelikle DSÖ, Filistin'e acilen test kitleri göndereceğini duyurdu (Yücel, 2020). Küba, salgının başından bu yana 22 ülkeye doktor yollayarak adeta tüm dünyaya "doktor diploması" yürüttü (Doktor Diploması, Milliyet, 28.04.2020). Türkiye ise pek çok ülkeye kişisel koruyucu ekipmanların da aralarında bulunduğu yardım malzemelerini gönderdi. Örneğin, NATO açıklamasına göre Türkiye, İspanya ve İtalya'ya toplam 450 bin maske yolladı (BBC News-Türkçe, 2020). Bu bağlamda, bazı ülkelerin sağlık sektöründeki yetersizlikleri ülkelerarası yardımlaşmaları zorunlu hale getirmiştir. Bu demek oluyor ki birçok ülke bu pandemiden kurtulabilmek için birbirleriyle yardımlaşmada bulunup, kendileri dışında başka insanların da sağlığını düşünmek durumunda kalmıştır. Bunun yanı sıra her ne kadar pandemiden önce sağlık çalışanları önemli bir konumda olsalar bile pandemiden sonra bu önem daha da çok arttı. Böylelikle pandemiden kurtulmanın ya da daha doğru bir ifadeyle pandeminin etkisini minimum dereceye indirmenin aşamalarından birisi, yeterli sağlık ekipmanlarına sahip olmaktır.

Aslında çok zor görünüyor fakat bizi pandeminin kendisi ve pandemiye yönelik kaygılar, yeterli sağlık ekipmanlara sahip olmakla biteviye bitebilir. Yeterli sağlık ekipmanına sahip olursak, tüm ülkenin karantinaya alınıp tek tek test edilebilir ve bütün insanlar test edildikten sonra normal hayata dönebilir (Hunter vd., 2020: 2). Bu uygulama ABD'de CoronaCora⁷ (herkes için Coronacare) olarak adlandırılmaktadır (Hunter vd., 2020: 2). Kovid-19 pandemisinin normal bir salgın olarak gözüke de her insan test edilirse (yeterli test kitlelerine sahip olma koşuluyla) normal bir hayata tekrardan dönebilmeyi ön göreceğiz ve dolayısıyla da herkesi test etmek, insanları normal hayata döndürmenin anahtarı olacaktır (Hunter vd., 2020: 2). Bunun yanı sıra genişletilmiş araştırma ve tüketici teşvikleriyle herkese aşı ve tedavi sağlanabilir; bu durum zorunlu veya koşullu olarak gerçekleştirilebilir (Hunter vd., 2020: 3). Bu bağlamda herkesin uygun kapsama dahilinde tedavi edilmesini sağlamak gerekir; zira eğer bir kesim tedavi edilip ve bir kesim tedavi edilmezse, tedavi edilemeyen kesimden tedavi edilen kesime tekrardan salgın veya hastalık yayılabilme olasılığı artacaktır. Bunun yanında tüm Kovid-19 pandemisine yönelik olarak test ve tedavi yöntemleri hastalar için ücretsiz olmalıdır; zira tedaviye yetecek maddi durumu olmayan kesim tedaviye yetecek maddi durumu olan kesime pandemiye bulaştırabilir.

Nitekim, pandeminin önüne geçmek için öncelikle sağlık çalışanlarının sayısını arttırmak çok mühim bir durum olarak görünmektedir. Çünkü sağlık çalışanları da pandemiye kapılmaktadırlar ve dolayısıyla da sağlık çalışanlarının azalması, çok büyük bir kaygı yaratmaktadır. Her doktor ve hemşire binlerce hastayı önemsiyor, birinin kaybı toplumumuzda büyük bir dalgalanma etkisi yaratıyor (Hunter vd., 2020: 6). Dolayısıyla sağlık çalışanlarının sayısını arttırmak için Hunter vd. (2020: 6) dört acil adım atmayı önermektedirler:

Birincisi, emekli ve çalışmayan tüm hekimleri, hemşireleri ve diğer klinisyenleri vergi kredileri veya nakit ödeme sağlayarak savaşa katılmaya teşvik etme. İkincisi, ülkede çalışmayan yabancı eğitilmiş doktorlara ve hemşirelere lisans ve vize gereksinimlerini geçici olarak gevşeterek çalışma fırsatı sunma. Üçüncüsü, ülke çapında test kitlelerinin işletilmesine yardımcı olmak amacıyla Halk Sağlık Birlikleri için çalışmak üzere işsizleri eğitme ve ödenek sağlama. Dördüncü ve son olarak, hemşireleri, doktorları ve cephe personelinin yüksek riskli bölgelere taşımak için havayollarına geri ödeme yapmak ve otellere sağlayıcıların orada kalmasına izin vermek için geri ödeme sağlamak. (Hunter vd., 2020: 6).

Sosyal yaşam bağlamında ise dünya genelinde milyonlarca insan, alışılmış normal hayatlarına ne zaman devam edebileceklerine dair net bir bilgiye sahip olmaksızın evlerine kapanmış durumda yaşamaktadırlar (Aktürk, 2020: 9). İnsanların geçici olarak gezmek, alışveriş yapmak, misafirliğe gitmek, arkadaşlarla buluşmak, kafelerde okey vb. oyunları oynamak, piknik yapmak, spor yapmak vb. gibi birçok sosyal aktivitelerden mahrum bırakılması, insanları negatif bir yaşama sürükledi. Sosyal mesafe önlemleri bizim normal olarak rutin haline gelmiş

⁷ Bu yaklaşım, herkesin test edilmesini ve aşılmasını, herkesin uygun kapsama ve tedaviyi almasını ve her sağlık çalışanının korunmasını garanti edecek sağlık krizine kapsamlı bir yaklaşımdır. Bkz. Hunter vd., 2020: 2.

alışkanlıklarımızı askıya almamızı gerektirdi (Demirutku, 2020). Bu bakımdan her ne olursa olsun insan, yaşamın ne zaman normalleşeceği kaygısını taşımaktadır. Fakat işin olumlu tarafına bakacak olursak, Abruzzese vd., (2020)'in belirttikleri gibi bu tip salgın hastalık dönemlerinde evde kalmak vatanseverlik görevini üstlenmektir.

Dahası, biz insanoğlu herhangi bir şeyin aşırıya gitmediği süresince kendimizi karantinaya almayız ya da en azından ortada bulunan şeyden kendimizi izole etmeyiz. Örneğin, vaka az iken vakaya tâbi olmayan bireylerin kendilerini karantinaya ya da izole etmeye mecbur kılmadığı; aksine vaka çok iken vakaya tâbi olmayan bireylerin kendilerini karantinaya ya da izole etmeye mecbur kıldığı görülmektedir. DSÖ ve bunun yanında ülkelerin sağlık yetkilileri, Kovid-19 vakaları arttıkça bireylerin kendilerini karantinaya almalarını ya da izole etmelerini önermektedir (Güzel, 2020: 123).

Bu nedenle bakıldığı zaman sosyal uzaklaşma ve karantina gibi yöntemler pandeminin yayılmasını minimum seviyeye indirmek için önemlidir ancak bazı insanlar bu yöntemleri güvenli bir şekilde uygulayamaz; çünkü dışarıda evsiz ve barksız insan sayısı fazladır (Hunter vd., 2020: 5) ve bunun yanında sığınma evleri genellikle kapasitelidir. Bu insanları karantinaya almadığımız ve iyi bir imkân sağlamadığımız takdirde, salgını minimum seviyeye indirmemiz zor olacaktır.

Bu pandemiden etkilenen en büyük faaliyetlerden biri de ekonomi oldu. Ekonomi faaliyeti, hükümetleri ve beraberinde insanları da etkisi altında bırakmış oldu. Çoğu iş yerlerinin kapatılması, iç ve dış ticaretin durma noktasına gelmesi, seyahatlerin durması, sağlık kuruluşlarında iş yükünün artması, turizm faaliyetlerinin durdurulması vb. gibi kısıtlamalar ve sınırlamalar ekonomiyi çok ciddi bir biçimde etkilemiş oldu (Tercan, 2020: 47). Bununla birlikte, insanların eski çalışma düzenlerine ve ortamlarına tekrar ne zaman döneceklerini bilmemeleri, üzerlerinde olumsuz bir kaygıya neden oldu. Bunun yanı sıra Kovid-19 pandemisi, küresel çapta yaklaşık iki milyar işçinin kayıt dışı ekonomisine sert bir darbe vurdu (Malik &Naeem, 2020: 4). “*Örneğin, dünyanın en büyük ikinci tekstil ihracatçısı olan Bangladeş’te milyonlarca işçi işsiz kaldı*” (Malik &Naeem, 2020: 5). Genel olarak ele aldığımızda, yapılan araştırmalara göre Kovid-19 pandemisinin Çin ve dünya ekonomisine olan etkisi, yılın ilk çeyreğinde Çin ekonomisini yaklaşık 62 milyar dolar ve dünya ekonomisini ise 280 milyar doları aşan zarara uğrattığını tahmin edilmektedir (Acar, 2020: 10). Bununla birlikte, Ekiz vd. (2020:143)’nin yaptıkları ve araştırdıkları anketlere göre çalışan insanların çoğu da iş ve çalışma olanaklarını evde gerçekleştirdikleri ve bunun dışında dönüşümlü olarak iş olanaklarının değiştiği görülmüştür. Ekonomik açıdan insanlar çoğunlukla evde çalışmaya başladı ve bunun yanında çoğu da başka iş imkânına yöneldi.

Dahası, ekonomi alanındaki hizmet sektörüne pandemi krizinden (fiziki temastan kaçma, sokağa çıkma yasağı gibi nedenler) dolayı yavaşlamalar ve sınırlamalar getirilmesiyle birlikte fiziksel ticaret yavaşlamış ve dolayısıyla da bu ticaret dijital ortama ve e-ticarete kaymıştır (Deloitte, 2020b: 3). Kovid-19 pandemisi tüm sektörleri olumsuz bir şekilde etkilerken, e-ticareti olumlu bir şekilde etkileyip etkisini yükseltmiştir (Güven, 2020: 252). Çoğu ülkede karantina ilan edilmesi, izolasyon nedeniyle internet üzerinde alışveriş etkinliği yüksek bir şekilde artış göstermiştir⁸ (Güven, 2020: 256). Dolayısıyla bireylerin çoğu tüketim ürünleri ve kullanım

⁸ E-ticaret satışlarında en fazla artış sırasıyla tıbbi ürünler, bebek ürünleri ve temizlik ürünleri olmuşken, bunun yanında satış talebinin en çok düştüğü ürün grubu seyahat ve tatil malzemeleri olmuştur. Bkz. Güven, 2020: 258. Bunun yanı sıra, bireylerin ev ortamında bulunmalarından kaynaklı olarak hizmet satışında market, sağlık, kozmetik, kitap, kırtasiye, bağış ve online eğitim kategorileri ön plana çıkmıştır. Bkz. Güven, 2020: 258. Bir yandan da tüketim bakımından bireyler çoğunlukla el dezenfektanı ve cerrahi maske gibi tıbbi malzemeler ile tuvalet kâğıdı ve ekmek gibi tüketim ürünlerine daha fazla ihtiyaç duydukları gösterilmektedir Bkz. Güven, 2020: 259). Dahası, salgın karşısında bağışıklık sisteminin güçlü olmasından dolayı uzmanlar bol vitamin, bal ve aktar ürünlerine yönelim gösterilmesini ön görmüşler ve dolayısıyla da bireyler bu ürünleri e-ticaret kapsamında tedarik etmektedirler. Bkz. Güven, 2020: 261. Ek olarak, Türkiye ve Türkiye dışında berberlerin kapanmasıyla birlikte erkekleri, saç tıraş makineleri ve bireylerin fiziksel hareketleri gerçekleştirmek için satın aldıkları spor aletleri e-ticaret üzerinden tedarik etmeleri ön görülmüştür. Bkz. Güven, 2020:

araçlarını e-ticaret üzerinden yapmaları, ekonominin e-ticaret üzerinden yükselişe geçtiği görülmüştür. Bir yandan fiziksel sektörlerin kapanmasıyla ekonomi düşerken, bir yandan da e-ticaret üzerinden yapılan alışveriş etkinliğinden dolayı ekonomi yükselmiştir.

Kovid-19 pandemisi eğitime de sirayet etti. Birçok çocuk, genç, yetişkin ve bunun yanında öğretmen, akademisyen ve öğretim üyeleri eğitimden mahrum kaldı. Fakat bu durumu olumluya dönüştürülmesi için uzaktan eğitim programları ve sistemleri düzenlendi. Örneğin, Türkiye’de Skype, Zoom, EBA gibi video konferans ve uzaktan eğitim sistemleri bulunmaktadır (Deloitte, 2020: 4). Olumlu olarak tüm kategoriler ya da tüm alanlar arasında en yüksek performans gösteren uzaktan eğitim sistemi, yaklaşık 15 katlık büyüme ile diğer kategori ya da alanlardan ayrılmış ve eğitim kategorisinde en hızlı gelişimi MEB’in uzaktan eğitim sistemi olan EBA göstermiştir (Deloitte, 2020a: 4). Dolayısıyla eğitime ilişkin negatif etkiler uzaktan eğitimle kuvvetli bir şekilde pozitif etkilere çevrilmiştir. Fakat her ne kadar çalışanların ve öğrencilerin online uzaktan eğitim ve çalışmaya uyum sağladıkları gözlemlense bile Kovid-19 pandemisinin çalışanlar ve öğrenciler üzerinde olumsuz bir etki bıraktığı söylenebilir. Bu duruma yönelik olarak kaygıların ve streslerin oluşmasıyla eğitime yönelik isteksizlik doğabilir.

Peki, bütün bu kaygılar neticesinde ele alınan önlem ve önerilere rağmen daha ne gibi önlemler ve öneriler alınabilir? Durum böyleyken Kovid-19 pandemisine yönelik görünmeyen ya da görünmekte olan fazladan önlemleri ve önerileri hangi açıdan almalıyız? Kovid-19 pandemisine fiziksel olarak (daha çok önlem ve öneri bağlamında) nasıl yaklaşmalı ve nasıl önlemler almalıyız?

Kovid-19 pandemisiyle ilgili fazladan alınabilecek önlem ve önerilerden yola çıkacak olursak, bir pandeminin ya da en azından bu pandemiye yönelik olarak bir vakanın ne zaman ve nerede meydana geleceğini internet erişim araçları tahmin edebilir (Klimburg vd., 2020: 6). Örneğin, güncel olarak zuhur eden Kovid-19 pandemisiyle ilgili uyarılar “Blue Dot” adlı küçük bir yapay zekâ şirketi tarafından 30 Aralık 2019 tarihinde tahmin edilmişti fakat bu gerçekleşen olay DSÖ tarafından ise yaklaşık 10 gün sonra tahmin edilmişti (Klimburg vd., 2020: 6). Dolayısıyla internet ve yapay zekâ gibi sistemler, zamanında ayrıntılar sağlayan bir erken uyarı sistemi olarak kullanılabilir ve yüksek vaka olaylarının önüne geçebilir. Dolayısıyla internet ve yapay zekâ gibi sistemler, erken uyarıların yanında küresel düzeyde pandemiler ile ilgili olaylar hakkında bilgi vererek pandeminin ve pandeminin resmi olarak tanınması arasında süreci kısıtlayarak önlem sürecini daha da hızlandırmaya olanak sağlayabilir (Klimburg vd., 2020: 7).

Bunun yanı sıra, Lazzerini ve Putoto (2020)’nun da belirttikleri gibi karar almayı desteklemek ve toplumun bilinçlendirilmesini sağlamak için daha iyi verilere ihtiyaç vardır. Lazzerini ve Putoto (2020), öncelikli eylemleri üç şekilde belirtmektedirler:

Birincisi, farklı ülkelerdeki ölümleri saymak ve vaka ile ölüm oranlarını bilmek için tek tip bir sistem oluşturmak. İkincisi, hem ölen hastaların hem de kabul edilen hastaların temel özelliklerinin gözetimini belirlemek, yoğun bakımda risk altındaki popülasyonları belirlemek ve sağlık hizmeti ihtiyaçlarını tahmin etmek. Üçüncüsü ise genel popülasyonda enfeksiyonun yaygınlığını ve özelliklerini belirlemek ve Kovid-19 ölüm oranlarını daha iyi bilmek için daha fazla araştırmak gerekir (Lazzerini&Putoto: 2020).

Dahası, devlet ve kamunun gerçek zamanlı verilerin kullanılabilirliğini optimize etmek için devletler arasında güçlü bir bağ ve işbirliği olmalıdır (Lazzerini ve Putoto, 2020).

Bütün bunların dışında, Lupia vd. (2020: 6)’nin de belirttikleri gibi en azından bilimsel olarak, daha önce Sars-CoV ve Mers-CoV salgınlarından ders almak gerekir. Aynı koronavirüs familyasından olan Kovid-19 veya 2019-nCoV pandemisi, muhakkak kendisiyle aynı familyadan

261. Dolayısıyla bireyler hemen hemen bütün tüketim ürünleri ve kullanım araçlarını e-ticaret üzerinde gerçekleştirmişlerdir.

olan salgınlarla benzerlik göstermektedir.⁹ En azından o salgın dönemlerinde ve sonrasında nelerin yaşandığına dair bir bilgimiz olmalı ve ona göre hareket etmeliyiz. Bu sayede vaka ve ölüm oranlarını düşük seviyelerde tutabilme imkânımız olabilecektir. Diğer bir yandan, daha önceki koronavirüs salgınlarından alınan ders ya da bilgilere dayanarak, vakalar ve ölümlere hazır olmalıyız (Lupia vd., 2020: 7). En azından bu ders ve bilgiler çerçevesinde ne olacağına dair tahmin yürütmek gerekir. Dolayısıyla önceki koronavirüs salgınlarından yola çıkarak, elde edilen tahmin ve bilgiler bağlamında yeni koronavirüs salgınına dair önlemler, vaka ve ölüm oranlarını az da olsa düşürebileceği ön görülebilir.

Tabii ki önlem ve öneriler sonucunda birçok devlet birçok alan ve etkinliklere sınırlama ve kısıtlama getirerek pandeminin önüne az da olsa geçebildi. Örneğin Türkiye, bulaşma riski ve yaş arasındaki ilişki çerçevesinde 20 yaş altı ve 65 yaş üstü (bu yaş gruplarının vaka ve ölüm riskine daha çabuk kapıldığı için) gruba sokağa çıkma yasağı uyguladı. Bunun dışında, 30 büyükşehir ve Zonguldak şehrine kısmi olarak sokağa çıkmaya yasağı uygulandı. Dahası, “evde kal sağlıklı kal” ve “hayat eve sığar” çağrıları birçok kamu kuruluşu tarafından yaygınlaştırıldı. Ek olarak, uluslararası ve şehirlerarası ulaşım geçici olarak kısıtlandı. Bu ve bu gibi kısıtlama ve sınırlamalar vasıtasıyla 23 Nisan 2020 tarihine gelindiğinde iyileşen hasta sayısı, yeni tanı almış hasta sayısını geçti ve bu vasıta ile pandeminin önüne az da olsa geçildiği ön görüldü (İşsever vd., 2020: 10). Peki, bu yeterli mi oldu? Hayır. Şu bağlamda hayır: Devlet ve devlet kurumları ellerinden geleni yapmaktadır; fakat toplumun bazı kesimleri, ölüm ve vaka sayılarının düşmesiyle beraber eski yaşam tarzlarına geri dönmek gibi bilinçsizce hareket etmeye başladı. Unutmayalım, Kovid-19 pandemisi 41 kişide oluşan vakayla yüz binlerce insanı öldürdü. Şuan (11 Haziran 2020) itibarıyla sadece Türkiye’de vaka sayısı 987, ölüm sayısı ise 17 (T.C Sağlık Bakanlığı) olarak bilinmektedir. Bundan dolayı dünyada 41 kişiden oluşan ilk vaka oranları bu rakamlarla kıyaslandığında, durum hâlâ bizi tedirgin etmektedir. Yapılması gereken, biz insanların bilinçli bir şekilde hareket etmesidir. Bu da bizi hem bilinçsel hem de soyut düşünmeye dolayısıyla da felsefeye ve farkındalığa götürmektedir.

Fiziksel ya da olgu olarak yaklaşılacak önlemler ve önerilere değinildi.¹⁰ Fiziksellüğün dışında Kovid-19 pandemisine hem düşünsel hem de manevi olarak nasıl yaklaşmalıyız? Kovid-19 pandemisinden hareketle birlikte dünyaya ve yaşama nasıl bakmalıyız? Düşünsel ve soyut olarak nasıl önlemler alınmalı ve öneriler sunulmalıdır? Bu da belki de felsefenin ya da felsefecilerin görevidir ki burada felsefecilere iş düşmektedir. Bundan dolayı bir sonraki başlıkta felsefenin Kovid-19 pandemisine nasıl baktığı ve nasıl yaklaştığına değinilecektir.

3. Kovid-19 Pandemisine Felsefe İle Bakmak

Yüzyıllar boyunca insan, kendisini daima aşmak isteyen bir varlık olarak gördü ve hâlâ da görmektedir. İster düşünme yapısı olsun ister sergilediği eylemler olsun insan her daim değişim gösteren bir varlıktır. İnsan sürekli değişime açık bir varlıktır. Fakat insan yüzyıllar boyunca kendisinin ortaya attığı dogmatik fikirlerden hareketle değişime uğradı. İlkçağda ki form, logos, idea gibi kavramlar, Ortaçağ’daki din, kilise, vahiy gibi problemler, 17. yüzyılda Descartesçi akıl anlayışı, 18. yüzyılda bilim ve aydınlanma, 19. yüzyılda Fichte ve Hegelci Mutlak Akıl ile Marxçı Emek kavramı gibi ortaya atılmış birçok teori insanın varoluşunu özüyle özdeşleştiremedi ve

⁹ Kovid-19 pandemisine yönelik semptomlar/belirtiler (kuru öksürük, ateş, kas ağrısı, yorgunluk vs.) Kovid-19 pandemisinin benzersiz özellikleri değildir; zira bu semptomlar diğer koronavirüs familyasında ve bunlar dışındaki salgıların semptomlarına benzemektedir. Bkz. İşsever vd., 2020: 6.

¹⁰ Dahası, bazı psikologlara göre, bilhassa pandemiye herhangi bir ırksal özellik, dini inanç, coğrafi bölge olarak algılamak veya inanmak bilimsellikten uzak olmasının yanında pandeminin yayılmasını engellemeyecek ve hatta gerçek önlemlerin alınmasını da engellemeyecektir (Türk Psikologlar Derneği, 2020). Bu bağlamda bireyin, kendisini kaygılandıran haberleri izlemekten, okumaktan ya da dinlemekten kaçınması; yalnızca kendisini ve sevdiklerini koruyacak yardım planları sağlayacak bilgileri edinmeye çalışması çok önemlidir (Türk Psikologlar Derneği, 2020). Kişinin, sadece güvenilir kaynakları (DSÖ, Bakanlıklar, Sağlık Merkez Örgütleri vs.) takip etmesi hem kendisinin hem de sevdiklerinin kaygılarını az da olsa minimum seviyeye getirecektir.

insanın varoluşuna bir anlam yükledi. Örneğin, insanın özü Hegel'e göre akıl ya da Tin, Marx'a göre emektir. İnsan, kendi varoluşunun anlamını bulması için kendi varoluşunu kendi özüyle birleşmesini bekledi. En basitinden Geist (Hegel) ile yolculuğunun bitmesini ve sınıfsız toplumun (Marx) oluşmasını bekledi. Bu bakımdan 20. yüzyıla kadar insan bekledi. Fakat 20. ve hatta 21. yüzyıla kadar insanın bekleme tahammülü kalmadı. Çünkü 20. yüzyılda iki büyük savaş (1. ve 2. Dünya Savaşı) ve 21. yüzyıl ile birlikte salgınlar, ekonomik krizler, açlıklar zuhur etti. İnsanlar bu sorunların acilen çözülmesine yöneldiler ve bu yüzden artık beklemek istemediler.

Kovid-19 pandemisi, Göçmen (2020)'in de belirttiği gibi insanın insan olarak, insanlığın insanlık olarak kendisiyle veya kendi *Ben*'iyle hesaplaşmaya yöneltti. İnsan amacıyla, varoluşuyla ve belki de eylemleriyle tanıştı.

Olanı anlamaya veya kavramaya girişmeden, üzerinde bir olgu veya nesnel bir teori ortaya koymadan olması gerekeni buyuran bir yaklaşım neyi kavrayabilir? Belki de yaşama dair bildiğimiz, deneyimlediğimiz ya da tecrübe ettiğimiz çok şeyin sınırlarına ulaşıldı (Kardeş, 2020). Demek ki çok da bir şey bilmiyorduk. Yaşam karşısında çok hızlı yaşamaya başladık ve bu hız karşısında da durmak istemiyoruz hatta durmayı da bilmiyoruz (Kardeş, 2020). Oysa felsefe her konuya ilişkin hiçbir zaman acelesi olmayan, rasyonel yaklaşan, irdeleyen, kavramaya çalışan ve olanı bilgi süzgecinden geçirip yavaş bir şekilde olması gerekene yaklaştıran bir yapıya sahiptir. Oysa varoluşa sahip bir var olan olarak insanın bir acelesi vardır. Bu nedenle felsefe, hız karşısında yavaş ilerlemeyi tercih eden bir yapıya sahiptir (Kardeş, 2020). Fakat insanoğlunun varoluşunu zedeleyecek bir problem ortaya çıktığında, işte o zaman hem o problemle hem de zamanın kendisiyle yarışmak gerekecektir.

Bu bağlamda, günümüzde (2019-2020) ortaya çıkan Kovid-19 pandemisinisadece bir kavram veya sözcük sorunu olarak görmemek gerekir; zira ismi her ne olursa olsun bu bir salgındır ve bu bir zaman sorunudur. Biz sadece pandemiyle değil, zamanla da yarışmalıyız. Zamanla yarışmak demek, daha az vaka ve daha az ölüm demektir. Ne kadar kısa zaman içerisinde önlemler alınırsa, vaka ve ölüm sayıları da o kadar düşecektir. Örneğin, "Aşı ne zaman bulunacak?" ya da "Test kitlelerin sonuçları ne zaman belli olacak?" gibi sorular bizim zamanla yarıştığımız anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, ne kadar erken önlem alınırsa, pandemi o kadar etkisini kaybeder. Dolayısıyla Kovid-19 pandemisinin en büyük sorunu belki de zaman sorunudur.

Zaman sorunu dışında, insanlar her zaman bir olaya kesin ve çözümleyici yaklaşımlar göstermeye alışmıştır. Fakat bazen her türlü çabamıza rağmen kesin ve çözümleyici belirlenimlerin üstesinden gelemiyoruz ve bu noktada muktedir olamıyoruz. Bu yüzden, yukarıda da değindiğimiz gibi yaşam hakkında bilgilerimizin sınırlarına ulaştık. Yaşama dair "belki", "gibi", "sanki", "muhtemelen" gibi kaygılarımız olmalıdır. Yaşama karşı her daim olasılıklarla yaklaşmak gerekir ki felsefenin de en önemli yaklaşımlarından biri de budur. Önemli olan, yaşama nesnel değil, öznel yaklaşımdır. Dolayısıyla da yaşama karşı her olanağa hazır olmak gerekir.

Her hastalık ve salgından sonra bireylerde bir kaygı başlar. Albert Camus'nün 1947'de ele aldığı "Veba" adlı eserinde belirttiği gibi (2020: 32) bu kaygıyla beraber bir korku ve bu korkuya eşlik eden bir düşünme yetisi başlar. Bundan ötürü, kaygı kavramını bizatihi, insan hayatında her daim olan ve bazen de olması gereken bir kavram olarak ele almak gerekir. Kierkegaard (2013: 35)'in de belirttiği gibi kaygı, insanın hem pay almak istediği hem de karşısında durduğu bir kavramdır. Dolayısıyla da insan her daim ve her anlamda kaygılarla yüzleşmektedir. Fakat belki de en önemlisi ise insanın, kaygının kendisinden her daim kurtulmak istencinin mümkün olmadığının farkında olması gerekliliğidir (Çolak vd., 2020). Kaygı, bazen hiçlikten dolayı (herhangi bir şeyin olmama durumu ya da herhangi bir şeyin varlığını aramaya çalışırken bulmama durumu anlamında) ortaya çıkabilen (Kierkegaard, 2013: 35) bazen düşünmemizden dolayı ortaya çıkabilen (Heidegger, 2013: 2-4) bazen de savaş, şiddet, salgın gibi felaketlerden dolayı ve bununla birlikte yaşamın her alanında ortaya çıkabilen bir kavramdır. Dolayısıyla da bu duygu durumunun günümüzde (2020) Kovid-19 pandemisiyle ortaya çıktığı görülmektedir.

Kovid-19 pandemisi, kaygı verici bir pandemidir fakat bu kaygıya farklı perspektiften de bakma gereksinimi doğurabilmektedir. Heidegger (2013: 20)'in de belirttiği gibi kaygı ve hatta en kaygı verici olan, belki de insan için düşünebildiği takdirde mevcut olabilecek en iyi şey olabilir. Hatta Heidegger'e göre bu söz konusu kaygı, insanın kendisinin ne olduğunu ve varoluşunu aşan bir duygu durumudur (Çolak, 2020). Kaygı'dan kaçmak insanı sadece sığılıkta bırakır (Çolak, 2020) ve Heidegger (2013: 21)'in de belirttiği gibi bizatihi kaygı karamsar, ümitsizlik ve kötümser olarak vurgulanmamalıdır. Kaygı'nın varoluşa ilişkin bize anlam pencerelerini açan sorgulayıcı bir yanı olduğunu kabul etmemiz ve karantinadaki günlerimizde bu kaygıdan kaçmak yerine belki de onunla yüzleşmemiz gerekir fakat insanların çoğu bununla yüzleşmek yerine kaçmak için her şeyi yapıyorlar (Çolak, 2020). Kierkegaard (2013: 37)'in de belirttiği gibi insan kaygıdan kaçmaya çalışır, fakat yapamaz. Dolayısıyla insanların bu kaygıları olumsuz düşünmenin aleyhine olumlu düşünceye varması durumu insanın bir nevi kendi varoluşunun farkındalığına yöneltebilir. Bu bakımdan da farkında olmamızı engelleyecek hiçbir sebep de yoktur; farkında olmak özgür olma olanaklarımızdan kaynaklanan bir sorumluluğu teşkil eder.

İnsanların içinde her daim özgür olma istenci yer almaktadır. İnsan her daim özgür bir varlık olmak istemektedir. Fakat insan, özgür bir varlık olduğu zaman kendi sorumluluklarını da zorunlu bir şekilde alacağını düşünmüyor. Daha açık bir ifadeyle, Sartre (2018a, 39-41)'ın da belirttiği gibi özgür bir insan özgür bir varlık olmak isterse, o halde sorumlulukları da almak zorundadır. İnsanda birtakım kaygı ve korku durumları uyandığı takdirde sorumluluk alma isteği doğar. En azından insan kendi varoluşuna anlam yüklemesinin gerektiğinin farkına vardığı zaman bütün dogmatik fikirlerden kurtulmak isteği, kendisinde müthiş bir kaygı uyandırmaktadır. Çünkü bu insan, her şeyin artık anlamsız olduğunu düşünmeye başlıyor. Örneğin, Nietzsche'nin pasif nihilizmi bu durumu çok güzel bir şekilde örneklendirmektedir. İnsan "ne oluyorum?" ve "ne olmuştum?" sorularını kendisine sormalıdır. İnsan şu ana kadar hep dogmatik fikirleriyle hareket etmiştir. Nietzsche'nin de belirttiği gibi çekiçle felsefe yapmak gerekir. Bütün dogmaları yıkmak gerekir ki insan kendisine yönelebilsin. İnsanın kendisine yönelmesi için artık çabalaması gerekir. Bu nedenle de insan, kendisine, doğaya ve *Öteki*'ye karşı yaptığı her eylemin sorumluluğunu da almalı ve hatta Sartre (2018: 40-41)'ın da ifade ettiği gibi toplumdaki tüm bireylere karşı sorumlu olmalıdır. İşte burada yeni bir kaygı ve bunaltı başlamış olur. Bu yüzden kaygılardan kurtulmak mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla bireylerin Kovid-19 pandemisine yönelik aldığı önlemleri, toplumdaki tüm bireylere yönelik göstermesi gerekir.

Kovid-19 pandemisi, bütün toplumun uğraşdır. Bu söz konusu pandemi, sadece tek bir insanın sorunu değil, hepimizin sorunu ve insanlığın sorunudur. Camus (2020: 45)'nin belirttiği gibi bizatihi felaketler ortak bir şeydir, herkes için felakettir, ancak insanın başına geldiğinde inanmakta güçlük çekilir. Kişi burada bencil veya egoist davranamaz. Camus (2020: 73)'agöre bireysel bir duygu, halkın veya toplumun duygusuna dönüştü. Bu insanlık için bir varoluş krizidir.

En önemlisi bu bir savaş değil, bir mücadeledir. Kovid-19 ile mücadeleyi bir savaş olarak nitelendiren çok sayıda kişi vardır (Bkz. Kovid-19 Önleme ve Tedavi El Kitabı, t.y.: 4-5). Fakat biz, Kovid-19 pandemisiyle savaşmıyoruz; kendimizi korumak için sadece mücadele ediyoruz. Çünkü dünya çapında insanlar şuan kendilerini sağlık ekipmanlarıyla (maske, eldiven, hijyen vs.) korumakta ve bir şekilde pandemiye kapılmamak için aslında kendileriyle mücadele etmektedir. İnsan bu söz konusu görünmeyen numenalpandemiyle savaşmıyor; sadece kendini koruyabiliyor. İnsan ortadan kaldıramayacağını bildiği bir şeyle savaşmaz; sadece kendini savunmak için mücadele eder. Sadece ölümcüllüğü ortadan kaldırmak için doğanın zuhur eden salgınlara karşı aşı veya ilaçla kendimizi savunuyoruz. Örnek vermek gerekirse, insan normal olarak senede en az bir kere grip *olabiliyor*. Bu bağlamda bizim doğayla (pandemi, doğa olarak nitelendirilirse) savaşacak bir kabiliyetimiz yoktur ve olamaz. İnsanlık olarak doğayla savaştığımız an ve bu savaşı (ki, savaş olarak nitelendirilse) kazandığımız an; kaybetmiş oluruz. Çünkü insan, bir yönüyle Tinsel (ruh, düşünme, hayal kurma vs.) bir yönüyle demaddi (beden, doğa vs.) olan bir varlıktır. Bu nedenle insanın kendi bedeniyle ve varoluşunu gerçekleştirdiği doğayla savaş halinde olması olanaksızdır.

Olanaklı olsa bile (diyelim ki), savaşı kazandığımız an aslında kaybederiz. Bunun en güzel örneği, tarihe baktığımız zaman belli dönemlerde bir salgın başlar ve etkisini yitirir ve daha sonra ileri çağlarda bambaşka salgınlar ortaya çıkar. Bu nedenle tarihte sadece bir salgın değil, birçok çağda birçok salgın ortaya çıkmıştır.

Ortada bir biyolojik hastalık veya pandemi mevcuttur. İnsan bu söz konusu pandemiden nasıl kurtulacağının peşindedir. Hal böyleyken ortaya çok büyük bir varoluşsal kriz çıkmaktadır. İnsanlar, Kovid-19 pandemisinin arkasındaki numenal boyutu görmezden gelerek (belki de farkında değildirler) olması gerekeni atlamaktadırlar. Halbuki soru çok basit: Acaba bu pandeminin arkasında yatan numenal boyut veya olması gereken boyut hayatımızı nasıl etkilemektedir? Dahası, bu numenal boyut bizim varoluşumuzu nasıl etkilemekte ve hayatımıza nasıl bir anlam yüklemektedir? İşte bu anlam krizini çözebilecek durumlara yönelmemiz gerekmektedir. Bu yüzden Kovid-19 pandemisine belki de felsefi anlamda bakmak gerekir.

Birçok insan görüne, olana ya da gözlerinin önünde bulunan nesnel veya fenomenal gerçekliklere inanmaya ve algılamaya alışmıştır. Bu nedenle metafiziksel şeyleri (olanın arkasındaki görünmeyen şey bağlamında) görme istençleri bazen mümkün olmaz ya da en azından görmek istemez. Kovid-19 pandemisini görmüyorum, o halde pandemi denilen bir şey yoktur. Numenal bazı durumların ve bu durumların ne anlama geldiği, insan için hiçbir anlam ifade etmemektedir. İnsan beyni her daim kolayca kaçarak olayın fenomenal boyutunu görmeye alışmıştır. Örnek vermek gerekirse, TV'deki haberlere baktığımızda, akıllı telefonumuzda haberlere baktığımızda ya da bir gazete okuduğumuzda, "bu gün X kişi ölmüştür" yazısını okuyup, saniyeler içerisinde üzülp akabinde hiçbir şey olmamış gibi rutin hayatımıza devam etmekteyiz. Camus (2020: 46)'nın deyişiyle "nasıl bir insan ancak ölü halde görüldüğünde önem taşırsa, tarih sahnesine saçılmış yüz milyon ceset de hayalimizde silik bir görüntüden başka bir şey değildir." Bu noktada biz olayın sadece fenomenal tarafını görerek pandemiye imaj ve rakamlara dönüştürmüş bulunmaktayız. Çünkü ölen kişilerin bizim için birer yüzü olmadığından, onların ölümle olan deneyimleri üzerinden bir empati kuramıyoruz. Dolayısıyla aslında Kovid-19 pandemisinin epistemolojik anlamda ne olduğuna değil, insanlığın varoluşu için ne anlama geldiğine yanıt aramak gerekir (Çolak vd., 2020).

Öncelikle, varoluşumuzu gerçekleştirmede çok hızlı hareket ettik ve doğru yaşam felsefemizi aramadık. Her daim fenomenal olana yönelerek kendimizi araçsallaştırdık. Kendimizi araçsallaştırarak kendi anlamlılığımızı unuttuk; varoluşumuzun anlamını unuttuk. Ritter (Sartre, 2018a: 10)'in de belirttiği gibi insan köklerinden kopan, temelini yitiren ve manasız veya anlamsız bir varlık haline geldi. Bu yüzden, yaşam felsefemizi yeniden inşa etmemiz gerekir. Para, mülk, şan, şöhrat, güç, çıkar, menfaat [vb.] gibi istençlerin peşinden gitmek değil, artık *anlamın* peşinden gitmek gerekir (Tarhan, 2020). Biz, "Hayatın anlamı nedir?" diye hiç düşünmedik, oysa başımızı iki elimizin arasına alıp düşünebilirdik ve hala da düşünebiliriz (Tarhan, 2020). Dolayısıyla belirgin bir şekilde alışılmış hale gelen yaşam tarzımız, tümünden sorgulamayı beraberinde getirdi (Göçmen, 2020). Belki de varoluşumuz bağlamında yapılması gereken, insanlığımızın yaşam tarzını, varolma halini ve bununla birlikte, yaşamın anlamını sorgulamaktır. (Göçmen, 2020).

Kovid-19 pandemisi, belki de insanı dogmatik uykusundan uyandırdı. Göçmen (2020)'in de belirttiği üzere, pandemi, insanlığa varlık sorununu bir şekilde mümkün mertebede sordurmuştur. Sartre (2018b: 69)'ın da değindiği gibi bir özne olma durumu kendi varlığımızı gösterir ve kendi varlığımız, zorunlu olarak olma mecburiyetimizdir. Bu yüzden, varlığımız bizim olma durumumuzu ve bizim varoluş olarak özne olduğumuzu göstermektedir. Dolayısıyla varolan bir varlık olan insanın varoluşsal yaşamında *varlığın* önemli bir yeri vardır. İnsanı insan yapan ve yaşamına anlam yükleyen varlığın kendisidir, fakat insan sınırlı bir varlıktır. Varolan bir varlık olarak insan, sonlu ve sınırlı bir varlıktır yahut beşer bir varlıktır. Sınır demek, sınırın dışının ötesinden eksik olmak demektir. İnsanın insanlık düzeyine gelebilmesi için sahip olduğu *düşünme* yetisini kullanabilmesi gerekir (Göçmen, 2020). Bunu görebilmek için filozofun gözüyle bakabilme

ya da en azından felsefenin kavramlarıyla düşünebilmek gerekir (Göçmen, 2020). İnsan doğa bakımından bedene sahip varolan bir varlıktır. Bu bakımdan, insanın fiziksel bir sınırlılığı vardır. Fakat doğa insanın varolma koşuluna bir sınır çizer ve bu sınır aynı zamanda insanın özgür olmasını engellemektedir ki Aristoteles'in de belirttiği gibi sınırlı olan özgür olamaz (Göçmen, 2020). Kendisini özgür varsayan insan, doğanın sınırını aşmaya çalışırken doğaya fiziksel veya somut tahakküm uygulamaktadır. Dolayısıyla da doğa hiç beklenmedik bir şekilde insanın uyguladığı fiziksel veya somut tahakküme karşılık olarak salgın ve hastalıklarla cevap vermektedir. Demek ki bizim, anlamın kendisine ve soyut düşünmeye ihtiyacımız vardır.

Bu bağlamda insan varolma ya da varoluşsal koşulunu, olan sınırı aşmak olarak görmektedir ki Hegel bu düşünceye bağlı olarak *Ben*'in ve diğer-Ben merkezli varlıkların varolmalarını düşünmeyle mümkün olduğunu iddia etmektedir (Göçmen, 2020). İnsan varoluşunun sınırını doğaya fiziksel tahakküm uygulayarak değil, düşünmekle; soyut düşünerek aşabilmektedir. Hegel'e göre, insan doğada pratik olarak eyleyken *kavramsal düşünme* bağlamında eylemesi gerektiğini ve akıl tarafından temellendirilmiş "Geist" kavramında bunun ifadesini bulmaktadır (Göçmen, 2020). Dolayısıyla kavramlarla düşünmek, soyutluklarla düşünmek gerekir. Soyut düşünmek insanın, varoluşunun anlamını bilmesine ve aşmasına olanak sağlar. Fakat bu varoluşu ve anlamı ontolojik olarak varolan doğa olmaksızın gerçekleştirmemiz mümkün gibi görünmemektedir.

Olanı fenomenal olarak görmeyip, fakat etkisini bir şekilde gördüğümüz Kovid-19 pandemisiyle karşı karşıyayız. Bu bakımdan, Kovid-19 pandemisini olan ya da fenomenal olarak görmüyoruz ve buna rağmen bu pandemi, tahakkümünü fenomenal olarak görünmese de uygulamaktadır. Biz, bu pandeminin sadece sağladığı etki bağlamında ontolojik boyutunun tahakkümünü görmekteyiz ya da daha doğru bir ifadeyle yaşamaktayız.

Kovid-19 pandemisinin ontolojik boyutunun tahakkümünü bildiği halde herhangi bir önlem almayan insanlarda genellikle iki yaklaşım söz konusudur: Bireysellik ve Kaderci Pesimizm (Çolak vd., 2020). Bireysellik, toplumun sağlığı için kendi üzerine düşeni yapma konusunda herhangi bir yükümlülük hissetmeyen davranışsal türdür (Çolak vd., 2020). Birey topluma karşı sorumluyken sorumluluğunu yerine getirmemektedir. Burada birey, karantina sürecini ciddiye almamakla, sokağa çıkmaması gerekirken sokağa çıkmakla, insanlara karşı sosyal mesafe kuralına uymamakla [vs.] toplumun sağlığını düşünmeksizin sadece kendini düşünerek hareket etmektedir. Burada insan egoist davranmaktadır. Nietzsche (2020: 28)'nin de kastettiği gibi *Ben*'lik (egoistlik olarak nitelendirilirse), her zaman yaşama sırt çevirir ve her şeyi yıkar. Oysa yapılması gereken, Sartre (2018a: 11; 40)'ın da belirttiği gibi insan, hem kendi eylemlerine karşı hem de topluma karşı sorumlu olması gerekir ve bu durumu kavraması gerekir ve dolayısıyla da bu durumdan kurtulmak için sorumluluk bilincine sahip olması gerekir. Bu bakımdan insan eylemlerini sorumluluk bilincinde olarak gerçekleştirmelidir. Kaderci pesimizm yaklaşımına göre ise insanların kötüyü kader ve ölümü ilahi bir emir olarak kabullenmesidir (Çolak vd., 2020). Ölümü metafiziksel ya da ilahi bir emir veya koşula bağlayan insanlar genellikle toplumun sağlığı için doğru eylemlerde bulunmaz. Dolayısıyla da yaşamın kendisine pesimist bakarlar. Yaşamı olduğu gibi kabul etmez ve olumsal bir şekilde yaklaşmazlar. Oysa insan yaşamı olumladığı zaman ve yaşamın kendisine bir anlam yüklediği zaman özne sıfatını kazanır. Hatta insan bu gerçekleşen ölümlerden bile sorumlu bir varlıktır. Levinas (Cheron, 2015: 42)'ın da belirttiği gibi ne zaman bir insan ölse, insanlığın tamamı bu gerçekleşen ölümden bir şekilde sorumludur. İnsanın ölüm ile anlam arasındaki ilişkiye bakması gerekmektedir; çünkü insanın herhangi bir biyolojik hastalık veya salgın karşısında nasıl bir tutum sergilediğini gösteren nüve aslında yaşam ve ölüm arasında nasıl bir bağlantı kurduğu ile açıklanabilir (Çolak vd., 2020). Bu bakımdan, bu bağlantıyı da yaşam ile ölüm arasındaki sorumluluğun farkında olmakla gerçekleştirebiliriz. Yaşamın anlamı nedir veya neden yaşamın kendisi değerli olsun ki? Bu sorulara iyi bir cevabımız ve hayatta kalabilmek için yeterli bir nedenimiz yoksa, ölmek değerli bir son haline gelmez (Çolak vd., 2020). Dolayısıyla da sorulara

yaşamın içinden rasyonel bir düşünce süzgecinden geçirerek bakmalıyız ve değerlendirmeliyiz ve bununla birlikte bir değer keşfetmeliyiz.

Bunun dışında bir de Covid-19 pandemisini Namevcudiyetlik olarak betimleyende vardır. Namevcudiyetçilik bağlamında insan bu tür biyolojik hastalıkların varlığını kabul etmemektedir. En azından inanmak istememektedir. Bu insanlar için –yukarıda da değindiğimiz üzere- Covid-19 pandemisi diye bir şey söz konusu değildir. Örneğin ileride göreceğimiz şekilde Agamben, Covid-19 pandemisinin normal bir gripten farkı olmadığını ve devletin yetkisi dâhilinde medya kuruluşları toplumda gereksiz bir panik yarattığını ifade eder (Agamben, 2020a). Bu bağlamda Agamben ve onun gibi birçok insan, Covid-19 pandemisinin varlığını kabul etmemektedir. Sadece normal bir grip olarak görmektedir. Fakat yine ileride göreceğimiz şekilde Nancy (2020)’nin de belirttiği gibi normal bir gribin aşısı olduğu halde neden Covid-19 pandemisinin aşısı yoktur? Bu kadar insanın ölümüne sebep olan Covid-19 pandemisi değilse ve sadece normal bir grip olarak biliniyorsa, o halde etkisinin bu kadar büyük çapta olması neyden kaynaklanmaktadır? Dolayısıyla varlığını kabul etmedikleri ve varlığına inanmak istemediklerinden ya da en azından etkisinin büyük olduğunun farkında olmadıklarından dolayı ister istemez bu söz konusu durum topluma da sirayet etmektedir. Toplumun algısını büyük ölçüde etkilemektedir.

Yukarıda anlatılan durumlardan yola çıkacak olursak, anlatılan ve değinilen yorumları etik bağlamda da değerlendirmek mümkün gibi görünmektedir. Covid-19 pandemisinin bazı etik boyutları da hiç şüphesiz kendisini göstermektedir. Bunlardan ilki, insanın yine bireysel olarak davranmasıdır. İnsan evren içerisinde birtakım sorumluluklara sahiptir ki birey olmak sorumluluk almaktır. Bu sahip olunan sorumluluk yetisi ise *Öteki*’ye karşı ya da *Öteki*’lere karşı olan sorumluluktur (Çelebi & İnal, 2019: 603). Bununla birlikte, sorumluluğun farkında olan özne, hem *Öteki*’ye hem de Doğa’ya zarar vermeyeceğinin farkında olan öznedir. Aksi halde özne sorumluluğun farkında olmadığı takdirde Covid-19 pandemisi gibi biyolojik hastalıkların doğacağını farkında olmaz (en azından farkında olmak istemez) ve bu durum etik dışı bir eylem sergileyeceği anlamına gelir. Camus (2020: 45)’nün de belirttiği gibi özne veya birey, bu gibi salgınları aptalca görür ve bunun sebebi ise bireyin her zaman ve sadece kendisini düşünmesinden dolayıdır ve bu nedenle bu tür salgınlara nasıl bakacağını farkına varmaz. Oysa birey sadece kendisini düşünmezse bunun farkına varabilir. Dolayısıyla Covid-19 gibi salgın hastalıklar bir nevi farkındalık yaratan hastalıklardır (Çolak vd., 2020).

Tarih boyunca birtakım düşünürler, bireyin bireysel olarak egoist davranmasını olumlarken; birtakım düşünürler de olumsuzlamaktadır. Olumlama bağlamında, örneğin, Thomas Hobbes’a göre insan doğal olarak birbiriyle savaş hâlinde ve kendi varlığını korumak için başka insanlar üzerinde egemenlik kurma hâlinde (Hobbes, 2016: 99-101). Fakat bu noktada Hobbes’a göre diğergamlık (başkalarını düşünme) sarfedilen bir uğraş olduğundan dolayı bencillik bireye yarar sağlamaktadır (Fettahoğlu, 2020: 78-79). Diğer yandan Hobbes ile aynı fikirde olan Bernard Mandeville’ye göre de insan, doğal yaradılışı itibarıyla bencildir; bu bencillik de erdem olarak düşünülmelidir (Fettahoğlu, 2020: 79). *Zira, dürüstlük ve başkasını düşünmek, toplumu geriye götürmekte; kötümserlik ve bencillik ise toplumu ileri götürmektedir* (Fettahoğlu, 2020: 79). Abraham Lincoln’ün “Domuzlar” öyküsünden alıntı olarak, her iyi ve kötü eylemin arkasında bencillik yatmaktadır¹¹ (Fettahoğlu, 2020: 80). Dolayısıyla aslında bazen birtakım eylemlerimizi erdemli ve iyi gibi etkenlere bağlayarak kendimizi kandırmaktayız. Bencilliği olumsuzlama

¹¹Söz konusu öyküde Abraham Lincoln, yakın arkadaşı olan Edward Dickinson Baker ile atlı arabada seyahat etmektedirler. O sırada, dışarıda bir domuzun bataklığa sıkışmış yavrularını kurtarmaya çalıştığını görürler. Domuz acı içinde bağırır. Lincoln arabasının durdurulmasını emreder. Aşağıya atlar, bataklığa koşar ve yavru domuzları teker teker sıkıştıkları yerden çıkarır. Arabaya döndüğünde Baker kendisine “şimdi bu küçük hadisede bahsettiğin bencillik nerede?” sorusunu yöneltir. Lincoln, “Bu bencilliğin ta kendisiydi. Eğer yavrularını kurtaramadığı için acı çeken o yaşlı dişi domuzu orada öylece bıraksaydım, bütün gün vicdanen huzurlu olamazdım. Bunu gönül rahatlığı için yaptım, anladın mı?” diye yanıt verir. Bkz. Fettahoğlu, 2020: 80.

bağlamında ise örneğin Karl Marx ön plana çıkmaktadır. Karl Marx, insanın egoist oluşunu doğal görmeyip, kapitalist sistemin sağladığı üretim ilişkisine dayandırmaktadır (Fettahoğlu, 2020: 81).

Camus (2020: 45)'nün belirttiği gibi insanlar bireysel anlamda kendilerini düşünür; salgınlara inanmazlar; çünkü salgınlar insanlara yakışmaz, insanlar için gerçekdışıdır, geçip gidecek bir rüyadır. Sonra Camus (2020: 45) şöyle ekler; ancak her zaman da geçip gitmez, bu kötü rüyalar içerisinde insanlar geçip gider ve bu insanlar önlemlerini almadıkları sürece yok olup giderler. Bu bağlamda bazı bireyler Kovid-19 salgınının çıktığı ilk dönemlerde bu gibi tepkiler göstermekteydiler. Sanki önceki salgınların bilincinde olmamış gibi davranıp, salgının sadece ortaya çıkan yerde (Çin'in Wuhan kentinde) gelip geçeceğini düşündüler hatta bu salgına inanmadılar. Salgının ne kadar ciddi bir şey olduğunu düşünmediler. Herkes iş yerlerinde çalışıyordu, seyahatler düzenliyordu, okula gidip geliyordu, temas halindeydi, piknik yapıyordu, sosyal etkinlikler düzenliyordu ve hiçbir şey olmamış gibi yaşıyordu. Her şeyin hâlâ normal ve olanaklı olduğunu düşünüyorlardı; işte bu durumlar Kovid-19 salgınının çok feci bir biçimde yayılım gösterdiğini kanıtladı. Bir salgının geleceklerini, sosyal etkinliklerini, ekonomilerini ortadan kaldıracığını kim düşünebilir ki? Fakat her şeye hazırlıklı olunacak şekilde düşünülebilirdi. Bu bakımdan düşünmemek, özgürlüğümüzü de elimizden almış oldu. Camus (2020: 46)'nün belirttiği gibi insanlar kendilerini özgür sanıyorlardı, ancak salgınlar olduğu sürece kimse özgür olamayacak.

Diğer yandan bireyin sergilediği davranışlar toplumun yararına da olmalıdır. Zira Kovid-19 pandemisi, sadece bireye yönelik bir pandemi olmayıp, topluma (evrensele) ya da bütün insanlara yönelik bir pandemidir. Bu noktada, bireyin evrenselin yararına yönelik gösterdiği eylemler, daha etik görünmektedir. Hegel'in de deyimiyle, etik yaşama yönelik bir eylem, etik birliğin devam etmesine katkıda bulunuyorsa, etiğe uygundur; aksi takdirde bireyler tarafından kendi adlarına gerçekleştirilen bir eylem bir bütün olarak toplumla ilişkilendirilmiyorsa, etik dışına uygundur (Kierkegaard, 2002: 19). Ayrıca, Kierkegaard (2002: 95)'ın da belirttiği gibi etik, herkes için geçerli olmalıdır; zira etik evrensel ve evrensel olduğu için herkes için geçerlidir. Fakat etik her daim bireyler tarafından askıya alınmaktadır. Dolayısıyla diyebiliriz ki bazı bireyler Kovid-19 pandemisine yönelik topluma karşı etiği askıya alarak ve bunun yanında toplumun yararına yönelik bir eylem göstermeden kendi yaşamını ve kendi varoluşu için (ki bu da egoistliktir) eylemde bulunmaktadır. Ve böyle bir eylem etik dışı bir eylem olarak ortaya çıkmaktadır. Oysa yapılması gereken, hem kendi yaşamı için hem de toplumun yaşamı için yapılması gereken kurallara (kendini izole etme, karantinada kalma vs.) uymaktır.

Etik konusunda ele alınacak bir diğer problem ise bazı bireylerin Kovid-19 pandemisini fırsat bulup toplumda birtakım sağlık ekipmanları ve gıda stoklarını topluma cüzi değerinde satmasıdır. Bazı azınlık grupları kolonya, maske ve gıda ürünleri gibi birtakım ihtiyaçları cüzi değerinde satmaya başladı. Bu durumda devlet bu söz konusu fırsatçılığı engellemek için birtakım uygulamalar başlattı. Bu bireylerin bu duruma yönelik sergiledikleri pragmatist davranışlar, kuşkusuz insanlığa karşı yapılan çok büyük bir darbedir. Bu durum belki de Kovid-19 pandemisinden daha da ölümcül bir davranıştır. Fakat bu tür insanlar fenomenal taraftan baktıklarından dolayı bu tür gizil kalan olayların farkında değildir. Bundan dolayı da fırsatçılığı güç olarak görüp, pandeminin gerçekliğinden çok uzaklaşmaya başladık.

Hobbes (Göçmen, 2020), yeryüzünde en büyük gücün insanın gücü olduğunu belirterek bu insan gücünün doğaya egemen olduğunu ileri sürmüştür.¹² İnsanlar, kendi içlerinde kendi güçlerini iyi bir şekilde örgütleyebildikleri oranda yaşamı mümkün kılabilir ve yaşamı iyileştirebilir (Hobbes, 2016: 239; Göçmen, 2020). İnsanın varoluşunun ve özne oluşunun koşulu; sadece doğal güçlere değil, toplumsal ve zihinsel güçlere de hâkim olmasıdır. Bütün bunlar, insanların birbiriyle savaş halinde değil, barış halinde olmasının göstergesidir. Kovd-19 krizinin ilk haftasında ve ilk

¹²Hobbes bu söz konusu gücü "Leviathan" olarak belirtmiştir.

günlerinde marketlerde ya da alışverişlerde insanların sergilediği (yoğunluk ya da kalabalık ortamı sağlama) davranışlar, Hobbes'un sergilediği savaş durumunun bir belirtisidir (Göçmen, 2020). İnsan burada gerçekten varoluşsal yaşamına mı önem vermektedir? Kendi varoluşu için başkalarının varoluşunu düşünmemek, neyi ifade etmektedir? Kaos. Kaos içinde kaos. Bu durum, pandemi kaosundan kaynaklanan bambaşka bir kaos ortamı yaratma durumudur. Bu kaos, hiçbir biçimde bize varoluşumuzun anlamını vermemektedir. Nietzsche (2020: 11)'nin de belirttiği gibi insanların içinde her daim kaos vardır. Dolayısıyla insan bu şekilde eylemlerde bulunduğu takdirde, her daim kendisini bir kaos içerisinde bulacak ve varoluşunu gerçekleştiremeyecektir.

Dahası ve belki de en önemlisi, Göçmen (2020)'in de belirttiği gibi Kant'ın zirve noktasına ulaştırdığı Aydınlanmacı felsefesini tekrar düşünmemiz gerekir. İnsan gerçekten aydınlandı mı? Kovid-19 pandemisinin ortaya çıkmasıyla birtakım insanların gösterdikleri birtakım eylemler (sokağa çıkma yasağı uygulaması getirilmeden önce marketlerdeki yoğunluk, bazı vatandaşların maske takmaması, sosyal mesafeye uymaması ve en önemlisi farkındalık yaratmaması gibi durumlar) aydınlanmayla çelişmektedir. Bu durum, JürgenHabermas'ın "Aydınlanma, tamamlanmamış bir projedir" düşüncesini güçlü bir şekilde göstermektedir (Göçmen, 2020). Kovid-19 pandemisi, bu modern çağda aydınlanmanın bitmemiş bir proje olduğunu gözler önüne sermiş bulunmaktadır. Aydınlanma, bir ideallikten ziyade, güncel olarak ütopyacı bir boyut kazanmıştır. Belki de doğayı Karl Marx (Göçmen, 2020)'in belirttiği gibi mal-mülk edinme kaynağı olarak değil, yaşam kaynağı olarak görmenin zamanı çoktan gelmiştir.

Peki, epistemolojik anlamdan (Kovid-19 salgınının ne olduğundan) ziyade Kovid-19 pandemisi insanın ontolojik varoluşu için ne anlama gelmektedir? Öncelikle ilkçağdan beri insan, evrendeki yerini koşulsuz olarak önceden biliyormuş gibi davranmaktadır (Scheler, 2012: 7). İnsan, kendi varoluşu ile kendinde varlık olan evrenin (özelde doğa) varlığı arasında herhangi bir anlam veya en azından bir değer atfetmeksizin hareket etmektedir. İnsan gerçekten bir değer keşfetmelidir. İnsan değer keşfetmekten sorumludur. Fakat Scheler'in de deyimiyle insan evrende yani canlılar ortamında bu değeri keşfedebilir (Scheler, 2012: 22-23). İnsan kendisinin de bir parçası olan doğada kendi varoluşunun anlamını aramalıdır. Söz konusu durum da ancak bir değer keşfederek mümkün olabilecek gibi görünmektedir. Fakat bu değer kendisine bireysel (egoist bağlamında) olarak mı yoksa evrensel olarak mı yaklaşmalıyız?

Öncelikle rasyonel egoizmin savunucularından olan AynRand'e göre, insanlar kendi eylediği davranışlarda mutlaka kendi rasyonel çıkarları ve kendi varoluşunun değeri için hareket etmelidir (Fettahoğlu, 2020: 82). Zira evrensele karşı gerçekleştirilen değerler ya da başkalarının iyiliği için gerçekleştirilen eylemlerde birey aslında kendi hayatını ve kendi varoluşunun değerini feda etmekte ve bilhassa kendi varoluşunu yok saymaktadır (Fettahoğlu, 2020: 83). İnsanın bir değer sistemini keşfetmesi için kendi varoluşuna göre hareket etmesi söz konusudur. İnsan etik değerlere *Öteki* veya *Öteki*'lerin iyiliği için değil, bizzat kendi iyiliği için yönelmelidir (Fettahoğlu, 2020: 83). Rand'e göre insan kendi varoluşu için bir amaç arayışına girmemelidir; zira varoluş olarak yaşamın kendisi zaten amaçtır ve bu varoluşsal yaşam içerisinde en temel ilke akıldır (Fettahoğlu, 2020: 83). Dolayısıyla rasyonel bir varlık olmak, bencilliği gerektirmektedir. Bireyin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi *Ego*'yu yani *Ben*'i oluşturur. Herkes kendi *Ben*'sel varoluşundan sorumludur.

Her ne kadar insan kendi varoluşsal yaşamı için egoistçe hareket etse bile bazı durumlar vardır ki evrensel bir şekilde *Öteki*'lerin (Öteki insanların) yararına olan eylemlerden kaçınmayı ön görmez. İnsanın kendi yararına sağladığı eylemler, başkalarının da yararına olabilir. Bazı eylemler vardır ki egoistlik açıdan hem olumlu hem de olumsuz olabilir:

A, egoistlik için ve B, evrensellik için olsun. B'yi yok etmek A'nın yararına olacaktır. B'nin A'yı engellemesi ise B'nin yararına olacaktır. Fakat birinin çıkarlarına yönelik gerçekleştirdiği davranışları engellemek yanlıştır. Bu yüzden B'nin A'yı engellemesi yanlıştır. Aynı zamanda B'nin A'yı engellemesi doğrudur, çünkü B için en üstün menfaat A tarafından yok

edilmemektedir. Bu durumda B'nin A'yı engellemesi hem doğru hem de yanlıştır (Fettahoğlu, 2020: 85).

Yukarıdaki örnek bağlamında bir eylem, etik olarak aynı anda hem doğru hem de yanlış olamaz; bu paradoksal bir durumu ifade etmektedir (Fettahoğlu, 2020: 85). Etik açıdan bir eylem ya yanlıştır ya da doğrudur; üçüncü bir durum yoktur. Bu bakımdan bireyin egoist çıkarlarına yönelik eylem yukarıdaki örnek bağlamında sorunludur.

Bu bağlamda Kovid-19 pandemisinin yarattığı endişe, insanları egoistliğe sürükledi. Bunun en güzel göstergesi, talan edilen süpermarketlerin rafları, eczanelerde tükenen maskeler, stokta bulunmayan kolonyalar vs. olarak gösterilebilir. İnsanlar telaşa ve kaygıyla normal şartlarda her zaman tüketilen gıdaların ve kullanılan malzemelerin çok üstünde gıda ve malzeme alıp stokladılar. İnsanlar kaygılanarak, kendinden sonraki insanları (müşteri diyelim) zor durumda bırakmak pahasına, acil ihtiyaç duymadıkları ürünleri bile satın aldılar (Fettahoğlu, 2020: 85). Dolayısıyla görünen o ki kriz durumlarında insanlar içgüdüleriyle hareket ederek rasyonel bağlamda düşünme yetilerini büyük ölçüde kaybetmektedir (Fettahoğlu, 2020: 85-86). Görülüyor ki Kovid-19 pandemisi, bazı olağandışı koşullar gibi insanın içgüdülerinin düşünme yetilerinin önüne çıktığını gösteren bir salgındır. Bu durum insanın yaradılışı bakımından egoist olmadığını; doğanın göstermiş olduğu bazı koşullardan kaynaklandığını göstermektedir (Fettahoğlu, 2020: 86). Dahası, bu koşullar insanın varoluşunu devam etmesini gerektiren koşullardır. Fakat şöyle de bakmak yerinde olacaktır: Bireyin egoist ya da evrensel davranma çatışması yerine, *Ben'in Öteki* ile işbirliği içinde olması bakımından karşılıklı bir pragmatist tavır sergilenmesi daha olanaklı görünmektedir (Fettahoğlu, 2020: 86).

Peki, insanlar değerlerini nasıl ve neye göre keşfedebilecek? İnsanlar Kovid-19 pandemisi karşısında nasıl olacak da değer keşfedebilecek? Kovid-19 pandemisi, insanlara hem pozitif ve hem de negatif etkiler uyandırdı. Özellikle de Kovid-19 pandemisinin ortaya çıkardığı negatif etkilerle birlikte insan kendi varoluşu krizlerinden kaçmaya başladı (Çolak vd., 2020). İnsanlar karantina döneminde evde kendisiyle baş başa kalmaktan çok rahatsız oldu. Kendi varoluşuyla baş başa ve yalnız kalmaktan ve ölüm kaygısından bu kadar rahatsız olan insanlar kaçınılmaz olarak *Öteki*'nin (Öteki Ben, Doğa vs.) varlığına ihtiyaç duydu. Burada ilk önce yalnızlığı olumlama ve olumsuzlama olarak iki yaklaşımdan söz edeceğiz ve akabinde Kovid-19 pandemisinin pozitif etkilerini ele alacağız.

İlk olarak yalnızlığı olumlama bağlamında ele alacak olursak, Kovid-19 pandemisiyle birlikte insanlar, kendisiyle yüzleşmekten ve tek başına kendileriyle vakit geçirmekten çok korktular. Bu nedenle kaygı, stres ve bunalım gibi birtakım duygulara kapıldılar; bu demek oluyor ki insanın kendisi, sıkılmak ve kaygılanmaktan çok korktu. Yalnızlığın getirdiği endişe, insanları çok korkuttu. İnsan yalnız kalmaktan uzak bir varlıktır. İnsan hep toplumdaki tamamlanmamış insanlarla birlikte yaşamaya alışmıştır. Kendi yalnızlığından ve hatta kendisiyle baş başa kalmaktan korkar oldu. Bu nedenle böyle insanlar kendilerini değil, yabancı olanı severler; çünkü kendilerine katlanamıyorlar (Nietzsche, 2020: 40). Kendisine tahammülü yok ve kendilerini yeterince sevmiyorlar ya da en azından kendilerini yeterince sevdiklerini zannederler. İnsan kendisini kaybetmek istediği için *Öteki*'ye ya da topluma kaçır (Nietzsche, 2020: 56). Oysaki insan kendisiyle baş başa kaldığı sürece ancak doğanın bir anlamını keşfedebilir ve bununla birlikte kendi varoluşuna bir anlam yükleyebilir (Nietzsche: 2020: 6). İnsan doğada kendi değerini kendisi keşfedebilir ve kendi hayatını kendisi belirleyebilir (Nietzsche, 2020: 10; 17). İnsan kendi değerini biçtiği an ya da daha doğru bir ifadeyle keşfettiği an kendi varoluşunun anlamını yakalar (Nietzsche, 2020: 54). İnsan ancak bu şekilde saf, temiz ve kendisiyle baş başa kalarak kendisini gerçekleştirebilir. Fakat Kovid-19 pandemisi, insanın doğaya karşı ne kadar güçsüz olduğunu insana fark ettirdi. Yine de her ne olursa olsun doğaya ve yaşama pesimist bakmamak gerekir. Nietzsche (2020: 6)'nin de belirttiği gibi hayatın anlamını ve kendince bir değer keşfeden insan, hayatı olumlayan ve hayata "evet" diyen insandır. Böyle insan, güçlü insandır. İşte bu insan kendi

varoluşunun farkında ve kendi varoluşuna anlam katan insandır. İnsan karamsar olmamalı ve insan hayatı olumlarken mutlu olur; dolayısıyla da bu mutluluk varoluşun kendisini ortaya çıkarır (Nietzsche, 2020: 7). İnsan yalnızlığıyla baş başa kalmaktan korkmadığı zaman ve varoluşunu gerçekleştirdiği zaman hafif olur; kendisini kendisiyle baş başa görür ve hayata anlam yüklediğinin farkında olmaya başlar.

İnsanların büyük şehirlerdeki işe yetişmeleri, metro ya da tramvaylara yetişmeleri vs. gibi koşuşturmaları bitmez. Bu nedenle bu insanların ne yaptıklarının bir anlamı yoktur, ne yaptıklarını bilmiyorlar. En azından yaşama bir anlam yüklemiyorlar. Hep monoton bir varlık olarak yaşamaktadırlar. Nietzsche (2020: 40)'nin belirttiği gibi insanlar yaşamı delicesine ve hızlı bir çalışma olarak görürler. Hızlı yaşayınca çalışan olduklarını zannederler; oysa çalışkanlıkları bir kaçıştı; kendinden kaçıştı ve kendi kendisini unutma eksikliğidir (Nietzsche, 2020: 40). Bu insanlar kendi varoluşlarını ve kendi özlərini her daim başka bir şey üzerinden belirlemek istemektedir. Dolayısıyla da toplumdaki bu insanlar hayatı çok hızlı yaşamaya başlar. Hepsı aynı şeyleri istiyorlar; para, mal-mülk, zenginlik, büyüklük, şan, şöhret vs. Daha da kötüsü, niçin istediklerini de bilmiyorlar. Nietzsche (2020: 12)'nin de belirttiği gibi bu insanlar sürü gibi hep aynı şeyi ister, herkesle aynı olmak ister ve dolayısıyla da kendi varoluşuna anlam katan, yalnız yaşayan insanlara alaycı ve akli başında olmayan deli muamelesi yaparlar. Bu insanlar varoluşlarına bir anlam yüklemeyen insanlardır. Fakat kendisine anlam yükleyecek tek kişi de kendisidir. Bu yüzden insan *bazen* yalnızlığına kaçmalı ve varoluşunun anlamını aramalıdır. Hayatı anlamlandırarak ve ağır bir şekilde yaşayabilir. Belki de Kovid-19 pandemisi bize hayatı yavaş yaşama gerçeğini ve biraz da düşünebilmeyi öğretti. Günlük koşuşturmalara ve hırsıyla çalışmaya ara verip, bizim biraz düşünmeye vakit ayırmamızı sağladı (Bayındır, 2020: 186). Değinenlerden yola çıkarak, yalnızlığın bittiği yerde toplumsallık başlar.

İkinci olarak yalnızlığı olumsuzlama bağlamında ele alacak olursak, *Ben* olarak insan kendisini toplumdan sıyıramıyor. Toplumla birlikte yaşamaya ve kendisiyle baş başa kalmamaya alışmıştır. Birçok felsefi düşünür insanların bugünkü sergiledikleri eylemlerine yıllar önce değinmişlerdir. Bunlardan biri olan Levinas'ın belirttiği gibi *Öteki* olmaksızın *Ben*, *Ben* olamıyor; *Ben* kendi varoluşunu *Öteki*'de bulur ve doğada *Öteki*'yle ilişki içerisinde kendi varoluşunu gerçekleştirir (Gözel, 2012: 65). *Ben*, kendi varoluşunun anlamını kendisinden hareketle değil, *Öteki*'den ya da toplumdan hareketle kendi varoluşunun anlamını kendi dışından alır (Anlı, 2012: 16). Dolayısıyla *Ben* olarak insan kendisiyle baş başayken kendisini gerçekleştiremiyor. Kovid-19 pandemisi bu söz konusu durumu çok bariz bir biçimde insana hatırlattı.

Şimdi, Kovid-19 pandemisinin pozitif yanlarına değinmek ne kadar doğru olur bilinmez; zira insanların ölümü söz konusudur, fakat bir açıdan da pozitif yanları olduğu aşikârdır. Kovid-19 pandemisi, karantina döneminde geçmişî mumla aramamıza neden oldu. Kovid-19, insana hayatın olumsuzluğunun farkına varmasına yol açtı (Çolak vd., 2020). İnsanoğlu her daim geleceğe yönelik olarak yaşamıştır ki hiç beklenmedik ve ansızın ortaya çıkan bir şey, insanoğlunun hayatını olumsuz bir şekilde etkileyebiliyor. Ortaya çıkan şey ise insanlara geçmişî tekrar yaşama isteği uyandırıyor. İnsan, geçmişte memnun olmadığı ve yaşamadığı şeyleri başına bir felaket geldiğinde mumla aramaktadır. Örneğin, her gün önünde geçip de oturmadığı parkta oturma isteği doğdu.

Bununla birlikte, tabii ki karantina günlerinde bazı insanlar varoluşuna ve iç dünyalarına geri yöneldiler. İnsanlar kendilerine ayırmayı unuttuğu zamanı fark etti, huzurlu bir zaman geçirdiğini fark etti (Güzel vd., 2020: 128). İnsanlar öz farkındalığına yönelerek kendinde ve kendisi dışında yeni şeyler keşfetti. Belki de en önemlisi kendi varoluşunun ne kadar değerli olduğunu fark etti. Dahası, ailesine vakit ayırıp, gerçekten ailenin ne kadar değerli olduğunu fark etti. Bu nedenle farkındalık belki de insan hayatına anlam yükleyecek çok önemli bir yetidir.

Diğer yandan insan hep biliyor[muş] gibi davranmaktadır. Belki de farkettiklerinin farkında bile değildir. Biliniyor ki doğa, insanın her zaman bir parçası olmuştur. Fakat doğanın bir parçası olan insan, kendi doğasının farkında olmadan kendi parçasından uzaklaşmaya başladı. Hal

böyle olunca ve bunun yanında insanoğlu doğanın yasalarını dikkate almayarak tedbiri elden bırakınca Kovid-19 gibi salgınlara sebebiyet verir (Bayındır, 2020: 182). Dolayısıyla da kendisinden uzaklaşmaya başlar. Oysa varoluşçu düşünür Sartre'ın da kastettiği gibi insan kendinde varlık olan evrene veya doğaya yönelerek kendi varoluşunun özünü gerçekleştirebilir (Çelebi & İnal, 2019: 601). Fakat insan kolay kolay kendi varoluşunun ne anlama geldiğini bilmeden ve kendisinin doğadaki yerini biliyormuş gibi davranması kaçınılmazdır. Bu bağlamda insan kendi varoluş sebebinin ne olduğuna değil ne anlama geldiğine dönmelidir. İnsanoğlunun yeni bir Aydınlanma dönemine girmesi gerekmektedir. Bu da ancak kendi varoluşunun ne anlama geldiğinden hareketle mümkün olabilmektedir.

Doğa bağlamında ise Kovid-19 pandemisi çıkmadan önce deniz kirliliği, hava kirliliği, sanayi atıkları, fabrika atıkları, hayvanların zarar görmeleri gibi birçok olumsuz faktörler söz konusuydu. Fakat Kovid-19 pandemisinin çıkmasıyla havaların temizlenmesi, denizlerin artık kirlenmemesi, dünyanın kendine gelmesi gibi birçok olumlu değişimlerin oluştuğuna birlikte şahit olduk. Bu bakımdan Kovid-19 pandemisine bir de bu açıdan bakmak gerekir.

Dolayısıyla, insanın varoluşsal krizlerinden sıyrılması için soyut ve düşünsel bir şekilde hareket etmesi, kaygılara olumlu bir şekilde yaklaşması, yalnızlığı olumlaması, kendi yaşamına bir değer ve bir anlam katması, kendisine ve topluma karşı sorumluluk duygusuyla hareket etmesi, farkındalık yetisine sahip olması gibi birçok varoluşsal olumlayan değer ve anlamlı eylemlere sahip olması ve bu sahip olduklarının da farkında olması gerekir.

Bu çalışma itibarıyla dünyada ve toplumda çok büyük bir Kovid-19 pandemisinin mevcudiyeti hemen hemen herkes tarafından kesinlik kazandı. Bu bakımdan, toplumsal olgunun kendisi, filozofların, ortaya çıkan bizihi Kovid-19 pandemisi ve bu pandeminin teşkil ettiği olumlu ve olumsuz problemlere ilişkin yorumlarını ve hatta kendi kavramsal ve kuramsal yönelimlerini farklı bir zeminde gösterilmesi beklemektedir. Bu bekleyiş, çok kısa bir sürede birtakım filozoflar tarafından gerçekleştirildi. Dolayısıyla Kovid-19 pandemisini bir de filozofların gözünden değerlendirmek yerinde olacaktır.

4. Filozofların Gözünde Kovid-19 Pandemisi

Agamben'in görüşleri, Nancy'nin Agamben'in görüşlerine yönelik eleştirileri ve yanıtları, Esposito'nun Agamben ve Nancy'ye yönelik eleştirileri ve yanıtları derken, son elli ya da altmış yılda Kıta Avrupası'nda eleştirel kurama, felsefeye ve özellikle de siyaset felsefesine damgasını vurmuş birçok filozofun Kovid-19 virüsüne ilişkin görüşlerini birbiri ardına paylaştıklarına tanıklık etmek durumundayız. Bu söz konusu görüşlere yüzeysel ve özlü bir biçimde değinilecektir.

İtalyan filozof Giorgio Agamben'e göre Kovid-19 pandemisi devlet[ler] tarafından yaratılan gerekçelendirilmemiş istisnai bir durumdur (Agamben, 2020a). Devlet'in yetkisi dâhilinde medya ve yetkililer, toplumda panik yaratmak ve gündelik yaşamı askıya almak için ellerinden geleni yapıyorlar (Agamben, 2020a). Böyle bir devlet şeklini terörizm olarak nitelendiren Agamben, Kovid-19 gibi salgınlara ortaya çıkmasının ideal bir bahane olduğunu düşünür (Agamben, 2020a). Devlet'in bu söz konusu durumu gerçekleştirmesinin gayesi ise korkuyu ayakta tutabilmektir. Devlet topluma ilk öncelikle özgürlük hakkını tanıır ve daha sonrasında ise birtakım bahaneler (Kovid-19) ortaya koyarak toplumun bütün haklarını *yaşamahakkı* karşılığında devralmaktadır. Devlet, toplumun bütün sosyal ve gündelik yaşamını *yaşama hakkı* karşılığında askıya aldı. Kabaca, toplum bütün haklarını devlete devrederek, devletten yaşama hakkı talep etti. Agamben için bu söz konusu durum devlet için bir bahane daha doğrusu fırsattır (Agamben, 2020a). Devlet'in bu kararı bireylerin özgürlüklerini (sosyal ve yaşam etkinliklerinin askıya alınması) ciddi bir biçimde kısıtladığının göstergesidir. Devlet bu istisnai bahaneyi hızlı bir biçimde bütün bölgelere genişletmeye çalışmaktadır (Agamben, 2020a). Oysa Fransız Post-yapısökümcü düşünür Jean-Luc Nancy, Agamben (kendisini kadim bir dostu olarak görmektedir)'in bu ifade edilen düşüncelerine katılmadığını ifade etmektedir.

Nancy'e göre Agamben, Kovid-19 pandemisinin normal bir gripten farklı olmadığı görüşüne katılmaz; zira Agamben, normal bir gribe karşı etkili bir aşı olduğunu unutmuştur (Nancy, 2020). Buna rağmen normal bir gribin bile her sene viral mutasyonlara uğraması halinde yine de her zaman birilerini öldürüyor (Nancy, 2020). Dolayısıyla aşısı *şu an* olmayan Kovid-19 pandemisinin çok daha öldürücü olduğu aşikârdır (Nancy, 2020). Bunun yanı sıra Nancy, Agamben'in den farklı olarak hükümetlerin katı cellatlar olduğunu ve her geçen zamanda onlara karşı güvenimizi yitirdiğimizi; dolayısıyla da onları hedef almanın politik ve siyasi bir düşünceden daha ziyade istenilen amaca ulaşmak için kullanılan bir şaşırtmaca hali olduğunu düşünür (Nancy, 2020). Hükümetler, kendi yolunu belirleyerek o yol üzerinden istenilen amaca yönelmektedir. Nancy Agamben'in hükümetlerin sürekli kural dışı haller yaratması veya değinildiği gibi istisna hali yaratmasında her türlü bahaneler ürettikleri düşüncesine nüfus yoğunluğuyla karşılık vermektedir (Nancy, 2020). Nancy'e göre bilinen tüm alanlarda teknik olarak her şeyin birbirine bağlı olduğu ve bu bağlantıların nüfus yoğunluğuyla orantılı bir şekilde arttığını ve buna yönelik olarak istisnanın kural dışından ziyade kural haline geldiği gözden kaçırılıyor (Nancy, 2020). Bu durumda hükümetlerin öne sürdükleri birtakım istisna durumlarını bir kural olarak düşünmek daha olanaklı görünmektedir.

İtalyan filozof Roberto Esposito, Agamben'in ve özellikle de Nancy'nin devletlere karşı olan görüşlerini "keskin bir muhalefetçi bakış açısı" olarak görmektedir (Esposito, 2020). Esposito (2020)'ya göre Nancy, biyopolitik aygıtların karşısına bütünüyle teknolojik aygıtların geçerli oluşunu koymuştur, fakat bu durumda biyopolitik ve teknolojik aygıtların birbirine karşıt olduğu düşüncesi baş göstermektedir. Oysa, biyoteknolojik aygıtların bir zamanlar doğal kabul edilen doğum ve ölümden tutun biyo-terörizme, göçlere ve salgınlara müdahale etmesiyle siyaset ile biyolojik yaşamın iç içe girmesinden kaynaklanmaktadır (Desposito, 2020). Oysa Desposito, biyolojik yaşamın politik alanla olan ilişkisini olumlu bir şekilde görmemektedir. Örneğin, ona göre Tıp ve Politika en az üç yüzyıldır çıkarımlara sebebiyet verecek şekilde birbiriyle ilişkili duruma gelerek her iki alanda da birbirine olumsuz dönüşümler sağlamıştır. Dolayısıyla, Desposito (2020)'ya göre, uzun vadeli süreçler ile sonradan oluşan güncel olayları birbirinden farklı düzlemlerde ayrımlar gözeterek ele almamız gerekir.

Desposito (2020)'ya göre bir yandan da Tıp alanı politikleşmeye ve kendisine ait olmayan toplumsal sorunları ya da daha doğrusu görevleri üstlenmeye başladı ve dolayısıyla da bu durum, politikanın alışılmış monoton görüntüsünü bozmaktadır. Bu bakımdan, biyolojik yaşam ile politik yaşamın birbirine sarmalanması rahatsız edicidir. Bu gibi durumlar biz toplumların meşru kaygılarını gözeterek muhakeme yetimizi kaybetmemize sebep olabilir, fakat durum her ne olursa olsun, muhakeme yetimizi canlı tutmamız gerekir. Yoksa bu durum, bütün ulusal ve bölgesel yetkilerin üst üste binmesiyle kamu kuruluşların ya da devletin çökmesine sebebiyet verecektir (Desposito, 2020).

Slovak filozof Slavoj Žižek de Agamben ile aynı düşüncede değildir. Žižek, öncelikle Kovid-19 pandemisiyle beraber ortaya çıkan sahte haberler, paranoyak komplo teorileri ve ırkçılık patlamaları gibi toplumda patlamaya hazır ideolojik virüslere karşı bir tavır sergiler (Žižek, 2020). Žižek'e göre, bu ideolojik virüslerden biri, salgının Çin'deki komünist yönetimi bitireceği spekülasyonuydu (Žižek, 2020). Fakat Žižek bu ve buna benzer spekülasyonları paradoksal olarak görmektedir. Bu paradoksu "Kovid-19 salgını aynı zamanda biz insanları topluma ve bilime güven temelli bir komünizmi yeniden icat etmeye mecbur bırakacaktır" şeklinde ifade etmektedir (Žižek, 2020). Dolayısıyla Kovid-19 pandemisini kapitalist yönetime dönük bir pandemi olarak görmektedir (Žižek, 2020). Başka bir deyişle, kapitalist yönetime bir darbedir ve komünist yönetimin doğuşunun kıvılcımlarıdır.

Kovid-19 pandemisi, alışılmış hayatın aksine değişimin gerekli kıldığı bir hayata işaret etmektedir (Žižek, 2020). Küresel bir tehdit olmasına rağmen küresel bir dayanışmayı da kendisiyle birlikte getirdi, sınıfsal farklılıklar gibi küçük farklılıklar manasızlaşmaya ve bütün insanlık birlikte

çalışmaya başladı ve dolayısıyla da şimdiki gerçek hayatta da bu durumdayız (Žižek, 2020). Bu pandemi, hem bütün insanları aynı gemiye yerleştirdi ve bir araya getirerek küresel dayanışmaya yöneltti hem de bir şekilde günlük yaşamda *Öteki*'yle yakın temastan kaçınmayı ve insanların kendilerini izole etmeye yönlendirdi (Žižek, 2020). Bunun yanı sıra Žižek, pandemi döneminde bizlerin hayatı artık sadece sanal gerçeklik bağlamında güvenli olacağını, açık havada özgürce hareket etmek sadece ultra zenginlerin adalarında mümkün olacağını düşünür (Žižek, 2020). Fakat Žižek'in bu görüşüne karşılık olarak, eğer açık havada özgürce hareket etmek sadece ultra zenginlerin adalarında mümkünse, o halde biz aynı gemide değiliz. Normal bir vatandaşın pandemiye kapılma riski, ultra zengin bir vatandaşa göre daha yüksektir. En basitinden karantina süreci her insan için aynı geçmiyor. Bunun en iyi savunucularından biri Amerikalı postyapısalcı düşünür Judith Butler'dır.

Butler'a göre bizatihi Kovid-19 pandemisi ayırım yapmıyor; ayırım yapan biz insanlardır (Butler, 2020). Pandeminin kendisi, hepimize eşit muamele etmekte, hepimizi eşit olarak hastalandırmakta, eşit derecede hepimize yakınlığımızı kaybettirmekte ve eşit derecede hepimize yaşam riski sağlamaktadır (Butler, 2020). Butler, kapitalist sistemin, bir küresel ıstırap olarak gündemde olan Kovid-19 pandemisini bir sermayeye dönüştürdüğünü, beyazların üstün olduğunu düşünen; kadınlara, kuir (heteroseksüel olmayan azınlık grubu) bireylere ve trans bireylere dönük şiddet uygulayan ideolojiler, pandemi alanlarında güçlerini artırma eğiliminde bulunduğunu düşünür (Butler, 2020). Bunun en güzel örneği, Butler'a göre Alman hükümetinin finanse ettiği Alman şirketi CureVac'ın pandemiye yönelik muhtemel olarak üretilebilecek bir aşının, Trump'ın sınırlı bir şekilde ABD vatandaşları için satın almaya çalışmasıdır (Butler, 2020). Muhtemel olarak üretilecek aşının sadece belirli kişilerin erişimine sunulacak şekilde dağıtılıp diğer kişilerin kullanımına erişilmeyecek şekilde dağıtılması, ultra ve normal zenginlerin böylesi bir aşya erişim sağlamak için koşuşturacağı görülecektir (Butler, 2020). Toplumsal eşitsizlik nedeniyle insanlar pandemiyi ayrımcılık olarak kullanacaktır (Butler, 2020). Yukarıda da belirttiğimiz gibi ayrımcılığı pandeminin kendisi değil; insanların kendisi yapacaktır. Bu tabii ki acınası ve etik dışı bir eylemdir. İnsanlık tarihi boyunca zengin ve fakir sınıfı benzer bir şekilde görülmemiştir. Hiç şüphesiz bu demek oluyor ki ekonomik faaliyetler insan yaşamının önüne geçmiş faaliyetlerdir. Dünya, ekonomi dünyası olmuştur. Fakat Butler'a göre, Trump'ın muhtemel aşığı satın alma politikası, kendisini yönetimde tutabilmesi için bir fırsattır (Butler, 2020). Tabii ki bu politik mesele de kahredici bir şeydir. İnsanın sırf kendi statüsünü belirlemesi ve kendisini istediği konuma getirmesi için insanların yaşamını ciddiye almaması kahredici bir durumdur. Sağlık, bütün insanların hakkı olarak görülmelidir. Butler, bu söz konusu durumu toplumsal sorumluluk olarak görmektedir (Butler, 2020). Sağlık bağlamında üretilen her aşı ve bunun yanında sağlık malzemeleri zengin ya da fakir her kim olursa olsun, maddi güç yetse de yetmese de her türlü insanın erişimine açılması gerekir (Butler, 2020). Yaşamsal eşitlik dünyası bunu gerektirmelidir; çünkü insanın yaşaması için bir aşı geliştiriliyorsa, o halde bütün insanlık için söz konusu olmalıdır. Dolayısıyla *Öteki*'nin yaşam hakkı göz ardı edildiği takdirde *Öteki*'ye Kovid-19 pandemisinden belki de daha büyük bir şiddet (Kovid-19 pandemisi insana ölümcül bir şiddet uyguladığı düşünülürse) uygulanacaktır.

Daha sonra Agamben pandemiye ve kendisine yapılan eleştirilere yönelik ikinci bir yazı ele alır. Agamben ikinci yazısında problemin, Kovid-19 pandemisinin ciddiyeti hakkında fikir vermekten ziyade pandeminin etik ve politik sonuçları hakkında soru sorulması ve tartışılması gerektiğini ifade eder (Agamben, 2020b). Bunun yanı sıra, insanın sadece etik ve politik yanı değil; insani ve duygusal yönü de söz konusudur (Agamben, 2020b). Ona göre insan, hükümetler tarafından her daim ayrı tutulmakta daha doğrusu insan her zaman istisna durumunda bırakılmakta ve dolayısıyla bu istisna durumu bir koşul olarak insana aşılınmış bir alışkanlık haline gelmektedir (Agamben, 2020b). Bunu şu örnekle temellendirir: Tarihte Kovid-19 salgınından çok daha öldürücü salgınların ortaya çıkmasına rağmen hiçbir zaman sokağa çıkma yasağı gibi acil durumlar ilan edilmedi veya olağanüstü önlemler alınmadı (Agamben, 2020b). Bu gibi önlemler insanın

özgürlüğünü elinden almaktan başka bir şey değildir; bu bakımdan da bu özgürlüğü hükümetlere bizatihi insanlar vermektedir (Agamben, 2020).

Öncelikle Agamben'in vurguladığı “tarihte daha önce Kovid-19 salgınından çok daha öldürücü salgınlar ortaya çıkmasına rağmen hiçbir zaman acil durumlar ilan edilmedi” düşüncesi, Nancy'nin de daha önce ifade ettiği gibi nüfusun yoğunluğuyla alakalı bir durumdur. Tarihte daha önce dünyada var olan nüfus ile şimdiki (21.yy) nüfus arasında çok büyük bir fark (nüfus artışı bağlamında) vardır. Dolayısıyla şimdiki önlemlerin alınması, nüfus yoğunluğuyla paralel bir şekilde hareket etmektedir.

Sonuç

Kovid-19 pandemisi, bütün insanlığın sosyal yaşamını ve sosyal yaşamını etkileyen bütün unsurları etkisi altına aldı ve hâlâ da almaya devam ediyor. Yaşam şeklimizden sosyal çevremize, çalışma ortamımızdan ekonomik yaşantımıza, eğitim hayatımızdan etik kurallarımıza kadar bütün yaşam alanlarımıza sirayet etmiş durumdadır. Bu anlamda, insanlık tam bir felaket ile karşı karşıyadır. Bu felaket, milyonlarca insana bulaşarak, yüz binlerce insanın yaşamına son verdi ve vermeye de devam etmektedir. Bu durum, ölüm haricinde bulaşmış-bulaşmamış bütün insanları kendi karantinasına alarak, kaygılandırdı. Savaş, kriz, açlık, şiddet vb. gibi felaketlere çözüm bulmaya çalışan insan bunların yanısıra bir de küresel çapta oluşan Kovid-19 pandemisiyle karşı karşıya kaldı. Böylece pandemi bütün insanlığın, küresel çapta bütün toplumların çözmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıktı.

İnsanlar bu pandeminin getirdiği problemlere karşı çözüm arama girişiminde bulundular. Fiziksel olarak her türlü önlemlere ve aynı zamanda da önerilere başvurdular. Korkular, endişeler ve kaygılar gün yüzüne çıkmaya başladı. İnsanlar karantinaya alınıp, sosyal ortamlardan hatta toplumdan soyutlanarak kendileriyle baş başa kalmaya başladı. Belki de tarih boyunca ilk defa topyekûn bir şekilde bütün insanların özgürlükleri kısıtlandı. Böylece de insanlar özgür olmadıklarının farkına vardı ve yalnız kaldı. Bu yalnızlık ise, insanları bunalıma ve varoluşsal krize sürükledi. Dolayısıyla da felsefi bir sorgulamayı ve yaşamı gerekli kıldı.

Bu pandemiyle birlikte insanın hem kendisiyle baş başa ve toplumdan izole edilmesinden çok korktuğuna hem de etik değerlere ve topluma nasıl yaklaştığına şahit olduk. En azından doğadan bağımsız bir şekilde yaşamayacağını anlamış olduk. İnsanlık, varoluşuna bir anlam ve bir değer atfetmediğini anladı. İnsan, kendisiyle baş başa kalmaktan korkan ve sadece kaygı duyan bir varlık olma durumuna geldi. Oysa insan kendisiyle baş başa olmaktan korkarak kendi yaşamına bir değer, bir anlam atfedemez. İnsan kendisine yönelmeli, bizatihi kendisi kendine bir değer ve anlam yüklemeli ve bu şekilde toplumda yaşamalıdır. İnsan, varoluşunun anlamına yönelik değer ya da değerler keşfetmelidir. Araç olmaktan çıkıp amaç olmaya yönelmelidir. Otonom ya da analitik bir varlık olmaktan sıyrılıp sentetik bir varlık olarak gelişen ve değişim gösteren bir varlık olmaya başlamalıdır. Kendi değerini ve kendi anlamını kendi *Ben*'inden hareketle keşfetmelidir. Ancak bu şekilde hem çevresine hem de topluma bir sorumluluk atfedebilir. İnsan, sorumluluklarının farkında olarak *olması gereken* bir varlık olmalıdır. İnsan özgür olmak istiyorsa, hem doğaya hem de topluma karşı sorumlu bir varlık olmalıdır. İnsanın varoluşu bunu gerektirmektedir. Bu olanakları da insanlara ancak kendisine ve çevresine duyarlı bir felsefi anlayış sağlayabilmektedir. Dolayısıyla Kovid-19 pandemisi, yeni bir felsefe yaratabilir ve yaşam tarzlarını yarattığı felsefeye uygun olarak değiştirebilir. Ancak bu noktada aşılması gereken temel problem, insanların kendi dışındaki canlılara, doğaya hatta kendilerine karşı olan sorumlulukları bile dikkate almayarak yaşaması ve bunun bir sonucu olarak da hem ontolojik varoluşlarını hem de varoluşun bir gereği olan özgürlüklerini yitirmesi problemidir.

Kaynakça

- Abbruzzese, J., Ingram, D. Ve Click, S. (2020). TheCoronavirusPandemicDrove Life Online. It May Never Return. *NBC News*. Url:<https://www.nbcnews.com/tech/internet/coronavirus-pandemic-drove-life-online-it-may-never-return-n1169956>.
- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Güncel Turizm Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Agamben, G. (2020a). Covid-19: Gereksiz Bir Acil Durumun Yarattığı İstisna Hali (Çev. Öznur Karakaş). *Terrabayt*. Url: <https://terrabayt.com/dusunce/covid-19-gerekcesiz-bir-acil-durumun-yarattigi-istisna-hali/>.
- Agamben, G. (2020b). Clarifications (Çev. Adam Kotsko). *Andundfürsich*. Urls: <https://itself.blog/2020/03/17/giorgio-agamben-clarifications/?fbclid=IwAR2vIbH4BupCPeujQTxEr820SMbb5EM0u6CszWyMTw4h4McvvPL8Dwvzrl>.
- Aktürk, H. (2020). Yeni Koronavirüs Hastalığı Pandemisi Döneminde Online Yaşam ve Psikolojik Etkileri. *Covid-19 ve Online Yaşam*, 1-25.
- Anlı, Ö. F. (2012). Levinas'ın Aşkınlık ve Yükseklik Kavramları Bağlamında Ben'in Monadlaşması ve Ontolojinin Şiddeti. *Düşünme Dergisi*, 1, 12-32.
- Aşkın, R. (2020). Pandemide Yol Almak. Url: <https://ticaret.edu.tr/uploads/haberler/1347/Pandemide%20Yol%20Almak.pdf>.
- Bayındır, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Süreci Bağlamında Kötülük Problemine "Holistik Bakış" ve "Sözde Problem" Yaklaşımı". *TurkishStudies*, 15(4), 179-188.
- BBC News-Türkçe, (2020). Koronavirüs: Tarihin Akışını Değiştiren Beş Salgın. Url: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51970490>.
- BBC News-Türkçe (2020). Koronavirüs: Türkiye Hangi Ülkeye Ne Kadar Yardım Gönderdi. Url: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52459231>.
- Butler, J. (2020). Kapitalizmin Sınırları Var (Çev. Öznur Karakaş). *Terrabayt*. Url: <https://terrabayt.com/dusunce/kapitalizmin-sinirlari-var/>.
- Camus, A. (2020). *Veba*. Can Yayınları.
- Cheron, M. D. S. (2015). *Levinas ile Söyleşi – Yüz Fenomenolojisinden Kopuş Felsefesine* (Çev. Işık Ergüden). Alfa Felsefe Yayınları.
- Cole, J. (2020). Coronavirus: whychanginghumanbehaviour is thebestdefence in tacklingthe virus.<https://theconversation.com/coronavirus-why-changing-human-behaviour-is-the-best-defence-in-tackling-the-virus-134500>.
- Covid-19 Önleme ve Tedavi El Kitabı (t.y). Ed., TingboLiang.
- Çelebi, V. ve İnal, A. (2019). J. G. Fichte, J. P. Sartre ve E. Levinas da Ben ve Ben-olmayan/Öteki İlişkisi Bağlamında Diyalektik Süreç. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 4(65), 600-610.
- Çolak, P. D., Tuğan, Y. ve Kahveci, K. (2020). Koronavirüs Salgını ve Felsefi Anlamı – Dünyalar ve Sonları. Url: <https://www.youtube.com/watch?v=WSKTTQdFzUo>.
- Deloitte, (2020a). Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye'de Farklı Kategorilere Etkileri. Sayı 1. Url: [file:///C:/Users/ASUS/Downloads/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/ASUS/Downloads/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri%20(2).pdf).

- Deloitte, (2020b). Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye’de Farklı Kategorilere Etkileri. Sayı 2. Url: [file:///C:/Users/ASUS/Downloads/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri-sayi-2%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ASUS/Downloads/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri-sayi-2%20(1).pdf).
- Demirutku, K. (2020). Belirsizlik, Kontrol, Kabullenme. *Türk Psikologlar Derneği*. Url: <https://www.psikolog.org.tr/tr/blog/www/belirsizlik-kontrol-kabullenme-x531>.
- Doktor Diplomasisi, Milliyet, 28.04.2020. Url: <https://www.milliyet.com.tr/dunya/doktor-diplomasisi-6200365>.
- Ekiz, T., Ilıman, E. ve Dönmez, E. (2020). Bireylerin Sağlık Anksiyetesi Düzeyleri ile Covid-19 Salgını Kontrol Algısının Karşılaştırılması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(1), 139-154.
- Esposito, R. (2020). Tamamen Tedavi Edilinceye Dek (Çev. Öznur Karakaş). *Terrabayt*. Url: <https://terrabayt.com/dusanne/tamamen-tedavi-edilinceye-dek/>.
- Euronews (2020). Dünya’da Covid-19: İlk dört ayında neler yaşandı? Salgın’ın seyri ne durumda? Url: <https://tr.euronews.com/2020/05/04/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld>.
- Fettahoğlu, M. (2020). Felsefe’de Egoizm. *Gorgon Dergisi*, 11, 78-88.
- Güzel, P., Yıldız, K., Esentaş, M. ve Zerengök, D. (2020). “Know-How” to Spend Time in Home Isolation during Covid-19; Restrictions and Recreational Activities. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 7(2), 122-131.
- Göçmen, D. (2020). Koronavirüs İnsanlığa İmdat Frenini Çekmek Zorunda Olduğunu Gösterdi. *Habertürk*. Url: <https://www.haberturk.com/prof-gocmen-koronavirus-insanliga-imdat-frenini-cekme-k-zorunda-oldugunu-gosterdi-2638953>.
- Gözel, Ö. (2012). *Levinas*. Say Yayınları.
- Güven, H. (2020). Covid-19 Pandemi Krizi Sürecinde E-Ticarette Meydana Gelen Değişimler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 251-268.
- Heidegger, M. (2013). *Düşünmek Ne Demektir?* (Çev. Rıdvan Şentürk). Paradigma Yayıncılık.
- Hobbes, T. (2016). *Leviathan* (Çev. Semih Lim). Yapı Kredi Yayınları.
- Hunter, K., Kendal, D. ve Horwitz G. (2020). CoronaCare for Everyone: A Comprehensive Plan to Rescue Health Care. *Third Way*, 1-12.
- Hürriyet (2020). Url: <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-17-haziran-corona-virus-vaka-sayisi-tablosu-turkiye-ve-dunyada-koronavirus-korona-virus-son-durum-guncel-haritasi-41542426/2>.
- İşsever, H., İşsever, T. ve Öztan, G. (2020). Covid-19 Epidemiyolojisi. *İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 1-13.
- Kardeş, M. E. (2020). Tecrit Günlerinde Felsefe: Covid-19 Deneyimi, Soyutlanmış Dünyalar ve Kapanma. *Perspektif*. Url: <https://www.perspektif.online/tr/toplum/tecrit-gunlerinde-felsefe-covid-19-deneyimi-soyutlanmis-dunyalar-ve-kapanma.html>.
- Kliburg, A., Faesen, L., Verhagen, P. ve Mirtl, P. (2020). Pandemic Mitigation in the Digital Age. Raport Subtitle: Digital Epidemiological Measures to Combat the Coronavirus Pandemic. *Hague Centre for Strategic Studies*, 1-15.
- Kırık, A., M., & Özkoçak, V. (2020). Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Sosyal Medya ve Yeni Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 45, 133-154.

- Kierkegaard, S. (2002). *Korku ve Titreme* (Çev. İbrahim Kapaklıkaya). Anka Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2013). *Kaygı Kavramı* (Çev. Türker Armaner). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lazzerini, M. & Putoto, G. (2020). Covid-19 in Italy: Mumentous Decisions and Many Uncertainties. Url: [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/langlo/PIIS2214-109X\(20\)30110-8.pdf](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/langlo/PIIS2214-109X(20)30110-8.pdf).
- Lupia, T., Scabini, S., Pinna, S. M., DiPerri, G., De Rosa, F. G. & Corcione, S. (2020). 2019-Novel Coronavirus Outbreak: A new Challenge. *Journal of Global Antimicrobial Resistance*, 21, 22-27.
- Malik, S. ve Naeem K. (2020). Impact of Covid-19 Pandemic on Women: Health, Livelihoods & domestic violence. *Sustainable Development Policy Institute*, 1-10.
- Nancy, J. (2020). Viral İstisna (Çev. Koray Kırmızısakal ve Öznur Karakaş). *Terrabayt*. Url: <https://terrabayt.com/dusunce/viral-istisna/>.
- Nietzsche, F. (2020). *Böyle Söyledi Zerdüşt* (Çev. Mustafa Tüzel). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sartre, J. P. (2018a). *Varoluşçuluk* (Çev. Asım Bezirci). Say Yayınları.
- Sartre, J. P. (2018b). *Öznellik Nedir?* (Çev. İnci Malak Uysal). Can Sanat Yayınları.
- Scheler, M. (2012). *İnsanın Kosmostaki Yeri* (1. Basım). (çev. H. Tepe). BilgeSu Yayıncılık.
- Şeker, M., Özer, A., Tosun, Z., Korkut, C. & Doğrul, M. (2020). *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Tarhan, K. N. (2020). Coronavirüs Pandemisi Ne Öğretiyor? *E-Korona fobi*. Url: <https://npistanbul.com/koronavirus/coronavirus-pandemisi-ne-ogretiyor>.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. Url: <https://covid19.saglik.gov.tr/>.
- Tercan, B. (2020). Biyolojik Afetler ve Covid-19. *Paramedik ve Acil Sağlık Hizmetleri Dergisi* 1(1), 41-50.
- Türk Psikologlar Derneği (2020). COVID-19 Salgını Sırasında Ruh Sağlığı. Url: <http://www.psikolog.org.tr/tr/blog/www/covid-19-salgini-sirasinda-ruh-sagligi-x656/>.
- Türkmen, M. & Özşarı Arif, (2020). Covid-19 Salgını ve Spor Sektörüne Etkileri. *Uluslararası Spor Kültürü ve Bilim Dergisi*, 8(2), 55-67.
- Yanping vd., (2020). Vital Surveillances: The Epidemiological Characteristics of an Outbreak of 2019 Novel Coronavirus Diseases. *China CDC Weekly*. Url: <http://weekly.chinacdc.cn/en/article/id/e53946e2-c6c4-41e9-9a9b-fea8db1a8f51>.
- Yücel, O. (2020). Koronavirüs zaman çizelgeleri: Ne zaman ortaya çıktı? Nasıl yayıldı? Önemli tarihler nelerdir? *Medyascope*, 2020. <https://medyascope.tv/2020/04/05/koronavirus-zaman-cizelgesi-ne-zaman-ortaya-cikti-nasil-yayildi-onemli-tarihler-nelerdi/>.
- Žižek, S. (2020). Koronavirüsü, Kapitalizme ‘‘Kill-Bill-vari’’ Bir Darbedir, Komünizmin Yeniden İcat Edilmesine Yol Açabilir (Çev. Öznur Karakaş ve Koray Kırmızısakal). *Terrabayt*. Url: <https://terrabayt.com/manset/zizek-koronavirusu-kapitalizme-kill-bill-vari-bir-darbedir-komunizmin-yeniden-icat-edilmesine-yol-acabilir/>.